Республиканың политикалыг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 70 (15755) ◆ 1996 чылдың май 28, вторник ◆ Ат салган шагы 21.10 ◆ Садар өртээ 500 рубль.

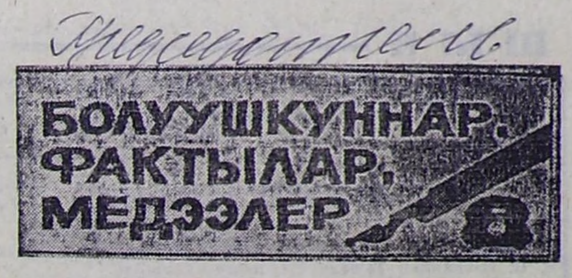

«АЗИЯ ТӨВҮ» ШАҢНАЛ ДЭЭШ МӨӨРЕЙ

«Азия төвү» шаңнал дээш маргылдаа үш хүн үргүлчүлээш, республиканың спортчу амыдыралынга база бир ут-тундурбас исти арттырган. Тиилекчи мөгелерни, команд-даларны тодараткан, тиилекчилерге шаңнал-макталдарны тывыскан. Бо маргылдааны чылдын-на доктаамал организастаар дугайында чугаа 1977 чылда дыңналып эгелээн болгаш ооң дараазында чылда шуут боттанып эгелээн, бо удаада 16-гы удаа болуп турары ол.

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Спортчу мөөрейниң хүндүлүг аалчыларын Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак хүлээп алган болгаш оларның-биле бодалдар солчуушкунун деп, ботбодун эки билчириниң байдалынга эрттирген. ТР-нин Президентизи республикада спортчу амыдыралдың дугайын аалчыларга база чугаалаан. Хүлээп алышкын сөөлүнде Президент болгаш аалчылар суй-белекторни солушкан.

Бистиң хүндүлүг аалчыларывыс: Россия Федерациязының хостуг, грек-рим хүреш Федерациязының Президентизи, Олимпий оюннарының ийи дакпыр чемпиону элээди чылдарында Өөк-Ак-сынга Бай-Хаакка хөй чылдарда чурттаан чаңгыс чер-чурттуувус Иван Сергеевич Ярыгин, РФ-тиң спортчу хүрештер Федерациязының президентизинин оралакчызы, Россиянын хостуг хүрешке олимпийжи командазының кол тренери Шамиль Тагирович Невртдинов журналистер-биле парлалга конференциязын эрттирген.

ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединин даргазы С. Ы. Ооржак конференцияны ажыдып тура, Тывада хүреш болза спорттуң национал хевири апарганын, ону сайзырадырынга аңгы-аңгы салгалдарның киирген үлүүн демдеглеп, чедип алган үүлдерни, «аскак буттарны» аалчыларга тодаргай чугаалап берген.

И. С. Ярыгин сөс алгаш, мынча дээн:

Каш-ла минута бурунгаар, кады келген эжим Ш. Т. Невртдинов-биле ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактың хүлээп алышкынынга кирип чордувус. Тываның спортчу амыдыралын колдуунда-ла билип аптывыс. Бистиң мында келген кол-ла сорулгавыс болза маргылдааны эрттирип турарының дуржулгазын өөренип көөрү. 1997 чылда РФ-тиң хостуг хүреш чемпионадын Кызылга эрттирерин үзе шиитпирлээн бис, оон бүгү негелдеринге силерниң нэйысылалыңарның спорт комплекстери тааржыр бе, таарышпас бе деп чүвеин база үзе шиитпирлээр апаар. Россия чемпионадынга үүгле мөгелер безин 400 ажыг кижи, тренерлер, төлээлер, эмчилер, туристер киржир болгай. Оларның удуур-чыдар, аштанып-чемненнир черлери, транспорт, экскурсия айтырыы. Чымыштыг берге ажыл. Ынчаарга хостуг хүрешке делегейнин эвлчеглиг чемпионадын силерниң кожаңар Красноярскиге эрттирер. Ооң белетелин база хайгаараар бис.

Аалчылар журналистернин айтырыгларынга тодаргай харыыны берген. Россиянын шилинлек командазының составы-биле амгы үеде Кисловодскиде белеткел эртип турар 52 килограммның мөгези Чечен-оол Монгуштун салым-чолунга хамаарыштыр И. С. Ярыгин мынча дээн:

— Бо деңзиге Ч. Монгуштан аңгыда перспективтиг аныяк мөгени база белеткеп турган бис, ооң ады бистиң Олимпиадага берген чагыыбыста кире берген. Сөөлгү үеде ук мөгениң спортчу көргүзүү баксырап, шилилге маргылдаага үүгле 8-ки черни эвлээн. Ону барымдаалааш, Чечен-оол Монгушту Олимпий оюннарынга киириштирер дугайында шиитпирни хүлээп алгаш, немелде чагыны делегейниң хостуг хүреш Федерациязының удуртулгазынга киирген бис, бо айтырыг июнь 5-6 хүннеринде үзе шиитпирлеттинер. Чечен-оолдуң Олимпий оюннарынга киржиринге идеген турар болганымда, ону силерге бүзүредип чугаалап тур мен.

— Россияның Президент соңгулдаларынга алдарлыг спортчулар, чижээ, Юрий Власов кандидат болуп турар, ындыг бодал силерге турган ирги бе? деп айтырыгга ооң харыызы мындыг болган:

— Чок, мен бодум Россияның спортчу хүрештер Федерациязының президентизи болганымда, улуг чурт башкарар эрге-дужаал меңээ херек чок, а Ю. Власов дээрге, улуг кижи-дир, ынчалзадаа спортчу кижи база-ла улуг күрүнени канчаар башкарарын бодуна-ла бодап тур боор. Чурттун Президентилерин үргүлчү-ле солун турар болза, олар эгелеп алган ажылын эчизинге чедирбес болгу дег. Харын Б. Н. Ельцинниң бүзүреттирген кижилериниң бирээзи болганымда ону деткиир ажыл чорутсумза эки. Азия төвүнде бичии чуртка хааннар-даа, чиңгине секретарьлар-даа кел. бээн, а РФ-тиң баштайгы Президентизи силерге аалдап кээп, ачы-буянын-даа чедирген болгай. Тыва улус ону үнелеп турарының дугайын самолеттан дүшкен дораан-на хөйну дыңнадым, тыва чоннуң Б. Н. Ельцинниң талазында турарынга бүзүрелим улгатты. Четтирдим, чаңгыс чер-чурттугларым!

МАРГЫЛДААНЫҢ АЖЫДЫЫШКЫНЫ

Найысылалдың Арат шөлүү байыр шинчизи киргентур. ТР-ниң Чазак-Баштыңының бирги оралакчызы, Орг-комитеттиң даргазы В. Б. Салчак чүве чугаалааш, хостуг хүрешке улустар аразының «Азия төвү» шаңнал дээш маргылдаазының киржикчилеринге, аалчыларга чыылганнарга изиг байырны чедирген. Тыва Республика бо чылын бодунун тургустунганының 75 чылын демдеглээр, тывалар эртебурунгунуң үнелеп четпес байлаан, культуразын үүгле камгалап турар эвес, харын бодунуң культура, төөгү чедиишкиннерин улам сайзырадып, байлакшыдып турар, ол үүлдер алызында барыл үениң бир янзы тураскаалы апаар деп ол демдеглээн.

Бистиң хөй националдыг улустарывыс эрте-бурунгудаа бол, аныяк Тываның экономика, сагыш-сеткил деңзигүүрүн быжыглап, перспективазын чыл санында калбаабиле ажыдып турарын В. Б. Салчак айыткаш, күш-ажылга, өөредилгеге, спортка чедиишкиннерлиг. Сибирь езузу-биле кадык, аас-кежиктиг болурун күзээн.

Россияның болгаш Тыва Республиканың күрүне туктарын көдүрген соонда оларның Ыдыктыг ырларын күүсеткен.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак чүве чугаалааш, республикада экономика байдалы берге турза-даа спорттуң сайзырап турарын, бо херекке мөөрейниң хүндүлүг аалчылары ның эң шыырак мөгелери деңзи аайы-биле шилилге сегиржип алыышкыннарга күжүн шенешкеннер. Аяншинчилиг дерип каан стадионга «аарыкчыларның» саны шуут эвээш болганы харааданчыг. Мөөрейни көрүксээн кижилер бүдерик, ол-бо эжиктерде чыглы берген, чирик херимнер бакылаан турар болду. Ынаар кирбейн турар ужуру — база-ла акша чогу. «Соңгулдаларда Б. Н. Ельцинни деткиили!», «Спорт — күш, кадыкшыл, чараш мага-бот» дээн кыйгырыг, сүмени, хүрешти хөй кижиниң көөр аргазы чок болганы канчап харааданчыг эвес деп, РФ-тиң хостуг хүреш чемпионоздын келир чылын Кызылга эрттирип турар үеде ындыг болур болзувусса, ыядынчыг апаарывысты баш удур боданганы дээре.

48 килограммга мөөрей Буян Малчын-оол биле Кара-Сал Алдын-Херелдиң хүрежи-биле эгелээн. Буян чараш арга ажыглаааш, тиилелгеже орукту ажыткан. Александр Михайлов (Якут Республика) РФ-тиң эрткен чылгы чемпиону, аныяктар аразынга бо чылгы мөөрейге дөртку черни алган Самир Сатка (Красноярск) октаткан. Самирниң хүрежи көрүкчүлерниң сонуургалын болдурган.

Өске деңзилерге демисел улам чидигленип эгелеп турда, көрүкчүлерниң «аарыы» дам барган. Оларның аразынга орган кижи кандыгдаа мактал, каргышты дыңнаар болду. Онзагай таварылгалар база болгулаан. Чижээ, нийстер Валерий болгаш Валериан Донгактар чаңгыс бөлүкке, бот-бодунга удур хүрежир ужурга таварышкан. Мындыг таварылгада олар чажыт-даа бол, мурнап божаан ооллу улуу, соңнаанын дуңмазы дээр ийнен. Бо удаада Валерий октаан. Дун Сандан хүрежир шагындан озалдааш, удурланыкчызынга арыг санны «хайырлаан». Алдын-оол Ооржактың удурланыкчызы билдинмес чылдагаанбиле келбейн бааргa, аңаа база арыг санны берген. Мынчаар арыг сан «чоглап» турар чүве болза, маргылдааның шынары баксырай берип болурун көрүкчүлер чугаалажы бээр чорду. Шилилге маргылдаа бүдүн хүн үргүлчүлээш доозулбаан.

Июнь 26-да серии, харын-даа сооксумаар хүн болган. Эзди-ханы изиг-хыт чоруур мөгелерге ол кайын шаптыктаарыл. Бо мөөрейде нитизи-биле 140 мөге киржип турарын ынчаарда дыңнаткан. Шилилге маргылдаа доостуру билек шүүлдеге хүрежириниң демисели чидигленген. Кысказы-биле алырга, деңзи аайы-биле дараалаштыр чемпион атты, ийиги, үшкү черлерни дараазында мөгелер алган:

48 килограммга: Орлан Монгуш, Самир Сат, Валерий Донгак (нийстерниң бирээзи).

(Уланчызы 4-кү арында).

Бөгүн—Кызыгааржының хүнү

КЫЗЫГААР–ИДЕГЕЛДИГ ШООЧАДА

Россияның, Тываның кызыгааржылары боттарының чаңчыл апарган байырлалын Төрээн чуртунуң ыдыктыг кызыгаарын серемчилелдиг камгалаары-биле демдеглеп турар. Оларга байырлап, дыштаныр аргалар эвээш, олар ыдыктыг кызыгаарны карак огу дег камгалаар ажыл-херээн шынчы күүседип турар.

Россияның Забайкалье кызыгаарынга май айның эрткен ийи неделязында оожургал эвээжевээн. Бо үениң дургузунда округтуң кызыгааржылары кызыгаар чурумун хажыткан 25 кижини туткан. Девискээр аайы-биле Россияга хамааржыр черлерден балык тудун турган кыдат балыкчылар элээн дувурээшкинни болдурган. Май 3-те болгаш 7-де Россияның кызыгааржылары кыдат таланың төлээлеринге бо талазы-биле чогуур медеглелди кылган. Кыдат тала бо талазы-биле хемчеглерни алган соонда хажыдыышкыннар кылыры соксаан.

* * *

Даштыкы чурттарның хамаатылары эрттирилге черлерин меге документилер-биле, харын-даа документилер чокка эртерин ораладжып турганынга кичээнгейни кызыгааржылар углавдырган. Моолдуң болгаш КУР-пуң 9 хамаатызы ындыг арга-биле кызыгаар чурумун хажыткан, оларны туткан.

* * *

Май 1-де Моолдуң дөрт демир-орукчузу «Наушка» дээр хыналда-эрттирилге пунктузун дамчыштыр 100 кг ажыг алюминийни эрттирерин ораладшкаш, туттурган.

Кызылдың кызыгаар отрядының бир участогунга контрабанда кылыры ораладшкан моол хамаатыны кызыгаардан 300 метр черге туткан. Ол тыва малчыннарга аътты чиик өртекке садарын бодаан.

* * *

Чита областың Забайкалье районунуң чамдык чурттакчылары кызыгааржыларга амыр эвес байдалды таварыштырган. Олар кызыгаар чоогунда оът-сигенни өрттеткен. Ооң түннелинде инженер тудуунуң 300 ажыг чагылары өрттенген. Улуг өртектиг аппаратура болгаш кызыгаарның ийи участогунуң аразында он-он км узун херекселдер сандан үнгениндеи хыналда ажылы берге байдалга таварышкан. Кызыгаарның бо участоктарын белен турарының шынгыы байдалынче киирген. Офицерлер болгаш солдаттар (оларның аразында Чита обласка төрүттүнгенер хөй) норма езугаар 6-8 шактың орнунга 10-12 шак ажылдаар ужурга таварышкан.

Округтуң кызыгааржыларын четче акшаландырбайн турарының ужурунда кызыгааржыларны ынай-бээр дажыглаарынга бензин чедишпейн турары байдалды улам нарыыдадып турар. Автотранспортту чүгле чугула херек апарганда ажыглап турар. А кызыгаар хажыдар чоруктар соксаваан турар.

Олег ТИТОВ.

Забайкальениң кызыгаар округунуң парлалга албанының начальниги.

Б. ЕЛЬЦИННИ ДЕТКИП ТУРАР

Россия Федерациязының Президентизинге кандидат Б. Н. Ельцинниң Тывада бүзүреттирген кижизи Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызы, Кызыл хоорай чагыргазының даргазы З. Н. Сат баштаан кандидаттың деткикчи бөлүү Улуг-Хем кожуунга баргаш, соңгукчулар-биле ужуражылгаларны эрттирген.

Президентиге кандидаттың бүзүреттирген кижизи З. Н. Сат Шагаан-Арыг хоорайга, Торгалыг, Арыг-Үзүү, Арыскан суурларга, ында күш-ажылчы коллективтерге чораан. Тыва Республиканың Б. Н. Ельцинни деткиир комитеттиң кежигүнү, Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының сагыл-дазынга контроль, болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелиниң начальниги С. А. Баир Хайыракан, Ийи-Тал, Арыг-Бажы суурларга, ында албан черлеринге, организацияларга барган.

Ужуражылгалар үезинде деткикчилер Б. Н. Ельцин Президентилеп эгелээнинден бээр чуртка кандыг өскерилгелер, чаартылгалар болганын, реформалар канчаар боттанып турарын, ылаңгыя Борис Николаевичиниң Тывага чораанын, чедирип турар ачы-дузазын чугаалап берген.

Шагаан-Арыг хоорайга, суурларга, коллективтерге эрткен ужуражылгаларга чүве чугаалаан соңгукчулар Б. Н. Ельцинниң кандидатуразын деткээш, эгелеп алган херээн уламчылап, төнчүзүнге чедирерин чугула дээрзин айтып турганнар. Ынчангаш бадылаашкынын бээр болганнар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ХҮЛЭЭП АЛГАН

«Красэнерго» акционер нитилелдиң чиңгине директору Владимир Иванниковту май 24-те ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак хүлээп алган. Ужуражыышкынның мурнуу чартыында бистиң аалчывыс бодунун харыылап турар бүдүрүлгези — Кызылдың ЧЭТ-ке чорааш, ооң ажыл-ижи-биле танышкаш, септелгени дүргедедир талазы-биле хемчегни албышаан, ажылчыннарның шалыңын төлөп бээриниң айтырыын дораан шиитпирлээрин ТР-ниң Президентизинге чугаалаан.

— Бурууну боттарывыстан чайлатпайн турар бис, бодум Тывага ай санында кээп турар мен— деп, Владимир Михайлович аазаан. Кызылдың ЧЭТ-тиң кол инженеринге мооң мурнунда станцияның эвлчеглиг начальниги турган Сергей Каблуковту сүмелээн. ЧЭТ-тиң амгы директору В. Саламатовту ажылындан дүжүрери бо үениң байдалынга таарышпас-тыр дээрзин ол чугаалаан.

Красноярскиден келген удуртукчунуң Тываның электри хереглекчилериниң өрезинің дугайында киирип келген сүмелерин болгаш квартал санында өреңиң 5 хуузун акша-биле азы продукция-биле төлээр деп саналын ТР-ниң Президентизи хүлээп алган.

Рита САМБУ.

ХӨЙ-НИИТИНИҢ ПАЛАТАЗЫНЫҢ ХУРАЛЫ

Тыва Республиканың Президентизинин чанында Хөй-нитти палатазының эвлчеглиг хуралы болган. Палата даргаларының бирээзи Е. Д. Танова хуралды башкарып эрттирген. ТР-нин Президентизинин чөвулекчизи В. Б. Багай-оол хуралдың ажылынга киришкен болгаш республиканың политиктиг партиялар-ның, шимчээшкиннерниң болгаш каттыжышкыннарының төлээлекчилери-биле ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактын ужуражыышкыннарының түннелдерин палата хуралының киржикчилеринге дыңнаткан.

Россия Федерациязының Президентизинин 1996 чылдың июнь 16-да болуп соңгулдаларынга белет-келге хамаарыштыр Хөй-нитти палатазының хуралының киржикчилери санаалдарын солушкан.

Дараазында айтырыглар талазы-биле республиканың Президентизинге сүмелерни бээрин Хөй-нитти палатазының хуралының киржикчилери дугурушкан: арга-эзимнер болгаш ховулар өрттеринге өөрүрер, баш бурунгаар болдурбас талазы-биле хемчеглер, арага аймаан садарын таарыштырары, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларны келир кышка баш удур хынамчалыг белеткээри.

Чаа кежигүннерни хүлээп алыр талазы-биле чагыглар Хөй-нитти палатазынга немелде кирген. Хөй-нитти палатазынга кирери ажык.

Тыва Республиканың Президентизинин болгаш Чазааның парлалга албаны.

ЧӨПШӘӘРЕЛ ЧОККА ХАРЫЫСАЛГА ОНААР

Экономиканың рынок харылзааларынче шилчиишкин болгаш сайгарлыкчы чоруктун хөгжүлдези ажыл-чорудулганың чамдык хемчеглериге чөпшәәрел бәдриин эргежок чугулазын «Бүдүрүлгелер болгаш сайгарлыкчы ажыл-чорудулга дугайында» РСФСР-нин Хоойлузунун 21 үүлүн езугаар тодарадып турар.

Россия Федерациязында ажыл-чорудулганын янзы-бүрү хевирлеринге чөпшәәрел эргезин бээр болгаш чурумун тодарадып турар федералдыг деңнелдин 140 ажыг хоойлужудулгалары болгаш норма-чижек актылары бар.

Бүдүрүлгелерни, объектилерни организацияларны өртке удур камгалалдыг байдалга турузары-биле чогуур негелделерни тургузарынга ук хоойлужудулгалар болгаш норма-чижек актылары таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

«Россия Федерациязынга орттериниң айыл чок болуруун хандырар болгаш РФ-тиң ИХЯ-ның өртке удур күрүне албанын организастаар айтырыглары» деп Сайыттар Чөвүлелинин — РФ-тиң Чазааның 1994 чылдың август 23-те доктаалын езугаар өртке удур айыл чок болур талазы-биле ажыл-чорудулганың хевирлеринге ажылдарга, ачы-дуза чедирилгезинге чөпшәәрел бээрин күрүнеин өртке удур албанынга даасканы.

1994 чылдың апрель 11-де өртке айыл чок болурунун ажыл-чорудулганын өске хевирлеринге чөпшәәрел бээр органнар-биле демниг ажылдаарының, ажылды күүседип турар үеде чөпшәәрел алган черлерниң талазындан норма-чижектерни, стандарттарны канчаар сагып турарын хынаар талазы-биле сорулгаларны күүседири-биле чөпшәәрел бээр тускай бөлүктү Тыва Республиканың ИХЯ-ның күрүнеиин өртке удур албанының эргелелиниң чанынга тургускан.

Ол бөлүктүң кол эрге-хүлээлгелери болза:

— Тыва Республиканың девискээринге өртке айыл чок болурунун талазы-биле ажыл-чорудулганы (ажылдарны, ачы-дуза чедирилгезин) боттандырарынга чөпшәәрелдерни бээри;

— бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның өрт талазы-биле ажыл-чорудулгазынга эксперт түннелдерин бээри;

—амгы күштүг бооп турар хоойлужудулгаларга дүүштүр. ажыл-чорудулганын янзы-бүрү хевирлеринге кожууннарның өрт камгалал салбырларының берген чөпшәәреллерин болгаш эксперт түннелдериниң ажылын контрольдаары;

— өртке айыл чок болурунуң талазы-биле стандарттарны сагып турарының талазы-биле Күрстандарттар, чөпшәәрел болгаш сертификация талазы-биле өске-даа хайгаарал органнары-биле бир демниг ажылдаары болур.

Эрткен үеде ук бөлүк сес чөпшәәрелди берген. Өрт болгаш өрт-камгалал медээлерин эптээр, септээр болгаш техниктиг хандырар эрге алырынга 5 чөпшәәрелди берген. Ол болза «Сервиз-М», «Изумруд», «Веста» АН, «Лазурит-С» кызыргаарлаттынган харыысалгалыг эштежилге, «Веста-95» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг фирмалар-дыр. «Практика» деп кызыгаарлаттынган харыысалгалыг эштежилге өрт медээлерин эптээр, септээр болгаш техниктиг хандырар эргеге чөпшәәрелди алган. Бүгү-россияның эки тура өрт нитилелинин Тыва Республика чөвүлелинге өрт өөрүрер херекселдерни катап октаар, өртке удур хемчеглерге чонну өөредир ийи чөпшәәрелди берген.

«Тыва Республиканың девискээринге ажыл-чорудулганын чамдык хевирлеринге чөпшәәрел бээр дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 1995 чылдын июль 10-да хүлээп алганы № 337 доктаалынга дүүштүр хереглекчилерниң эрге-ажыктарын камгалаар, санитар, хоорай тудуу, өртке удур экологтуг нормаларны сагыыр сорулгабиле чөпшәәрел бээр ажылды чорудуп турар.

1994 чылдың декабрь 21-де хүлээп алган өрттен айыл чок болурунун дугайында Федералдыг Хоойлунуң 32 үүлүнде мынчаар бижээн: «Өрттү айыл чок болдурарының негелделерин сагыыры дээрге, ажыл-чорудулганың бүгү хевирлеринге ыяап-ла күүседир чөпшәәрел негелдези болур». Ынчангаш күүсекчи эрге-чагырганың чогуур органнарынга чөпшәәрелди бээр үеде чөпшәәрел алыр деп турар бүдүрүлгелер күрүнеиин орт хайгааралының тускай түннелин боттарынга алган турар ужурлуг. Күрүнеиин өрт хайгаарал органнарының тускай түннели чок болза ыплыг бүдүрүлгелерге, организацияларга чөпшәәрел бербес. Бүдүрүлгелер, организациялар удуртукчулары болгаш хуу сайгарлыкчылар оларга орт айылын болдурбас талазы-биле ачы-дуза чедирген таварылгаларда ону кылган кижилерден ажылдан болурунун чөпшәәрелин ылап-ла алыр эргелиг.

Чөпшәәрел чок ажылдаар болза азы чөпшәәрел негелделерин хажыткан болза ыпдыг черлерге РФ-тиң хоойлужудулгазын езугаар харыысалга онаар.

Татьяна ТАПАА.

Чөпшәәрел бээр бөлүктүң улуг инженер-инспектору.

Президент соңгулдазынга уткуштур

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Чоокта чаа Тес-Хемге Б. Н. Ельциннин Тывада бүзүреттирген кижизи З. Н. Сат соңгукчулар-биле ужурашкан. Ол чурт болгаш республика иштинде байдалдарның дугайында чыылганнарга чугаалаан.

Ол ужуражылгага Б. Н. Ельциннин ийи дугаар хуусаада Президент кылдыр арттырар дээш элээн хөй кижи саналдарын берип, деткиишкинни кылганнар. Кожуунның соңгулда комиссиязының секретары Зайцев Майдыр, Тес-Хем кожуун талазы-биле күрүненің үндүрүг инспекциязының ажылдакчызы Владимир Чамзырай, хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Григорий Дарма олар «Борис Ельцин дээш бадылаар бис»» деп санал-онаалынга сагыш-сеткилин илереткеннер.

Бистиң корр.

НИИТИЛЕЛДЕН ХООРЛУП БОЛБАС

Россия Федерациязының Президентизин соңгуур хүн чоокшулап-ла олур. Солун, сеткүүлден номчуп, радио, телевизордан дыңнап, көрүп ораргa, ынча хөй кордакчыларның аразындан амгы Президент Б. Н. Ельцин биле Россия Федерациязының коммунистиг партиязындан Геннадий Зюганов олар эң хөй талалакчыларлыг боолу, ол ийиниң кайы-бирээзи Президент болу бээриниң барымдаазы бар-дыр. Чогум черле кайызы Президент болу бээрил: Ельцин хевээр артар бе азы Зюганов болу бээр бе деп дорт айтырыгга шиитпирлиг харыны кым-даа берип шыдавас. Ол ышкаш «кымны президент кылдыр бадылаар сен?» деп айтырыгга харыы бээри база берге.

Кымны бадылаары соңгукчу кижиниң бодунуң хууда херээ дижир бис. Ол шын. Ынчалза-даа чурттап эртип келген үевисти (коммунизм үези дижир ышкажыгай бис), ам чурттап эртип турар үевисти (капитализм шипчилиг үе дээр бе) болгаш соңгулдалар эрткен соонда келир үевисти, соңгулдалар хүнүнге чедир эрткен үевисти деңнеп көрүп, хандыр бодаанмааже болур деп бе. Коммунистиг тергиидел үезинде ынды-ла багай эвес чурттап чордувус. Ам кандыг чурттап чор бис? «Берге-ледир» деп чугаалажып чор ышкажыл бис. Соңгулдалар соонда чуртталгавыс та кандыг янзылыг апаар чүве. Оны кым-даа билбес. Тыва чоп Ельцин дээш чүге бадылап болбас деп. Тывага хамааршыгыр Ельцин чамдык эки чүүлдерни кылган-на болдур ийин. Ол дээш Ельцинге четтиргенивисти илередир ужуурлуг бис. Торээн тыва чону дээш Москваже аът мыяа кевирбейн үргүлчү акша-копеек диленип барып турар могагшылаг чок Президентивис. Чазаавыс Баштыңы Ооржакка Ельциниң амы-хууда-даа, албан-езузунуң-даа хамаарылгазы черле багай эвес, хиредир деп эскерип чоруур мен. Бир эвес Ельцин Тывага эртпейн, -оске черлерге эрте бээр чүве болза, ооң соонда улуг даргаларывыстың Москвадан барып диленириңге берге-ле апаар боор. Бо соңгулдаларның түпнели бистиң даргаларывыстың сагыш-сеткилин дүвүредип-ле чор боор.

Россия Федерациязының коммунистиг партиязының баштыңы Зюганов дээш бадылаар улус база бар-ла боор. База төлептиг кандидат-ладыр. «Бүгү-ле чүвени кижиге. кижиниң чаагай чоруунга» деп, коммунистиг партияның кол сорулгаларының бирээзи ол-ла болгай. Бо сорулганы амыдыралга боттандырар дээш коммунистер туржуп-даа келген болдур ийин. Частырыглар турганы шын. Ынчалза-даа частырыглардан кым-даа камгалаттынмаан, частырыгларны кым-даа кылып болур. Ам бо хүннерде боолу турар частырыгларывыстың кончуун көрбес силер бе! Чүү-даа боолу тур ышкажыл. «Сен бо кижини соңгу» деп суртаалдаа, сыгаашкын-даа кылбайн тур мен.

Ынчалза-даа амы-хууның кызыы бодалдарынга алыспайн, өске эш-өөрүнүң саналонаалын кичээнгейге ап, тыва чонувустуң келир эки үезин дээш кайы кандидат эки салдар чедириптин болурул, ону бодаза эки боор. Кандыг бир ниитилелде чурттап турар кижи бүрүзү ол ниитилелден хоорук чоруп болбас. Ооң янзы-бүрү амыдыралынга идепкейлиг киржир ужурлуг. Ынчангаш соңгукчу эш-өөрүң бо соңгулдаларга идепкейлиг киржирин күзээр кижидир мен.

Кан-оол ХҮРГҮЛ-ООЛ.
Бай-Тайга кожуун.

ШИЛИЛГЕ ХҮНҮ

Удавас соңгулдалар. База катап соңгулдалар. Соңгулда. Бо сөс биске билдингир. Ооң алыс утказы соңгууру эвес, а шилиири дийин. Төлептиг кижини шилиири, оон-биле кады салым-чолдуң шын оруун шилиири-дир. Ынчангаш 1996 чылдың июнь 16 — шилилгелер хүнү.

Төлептиг кижини шын шилип алзывысса, шын орукче барганывыс ол. Аксывыс кежиин тыпканывыс ол. Соңгулда — бо кончуг улуг ажыл: хөй акша-төгерик-даа херек, угаан-сарыыл, күш негеттинер.

Соңгуур, соңгуваасы кижиниң эргези-ле ыйнаан. Соңгувазы дээрге, мен бодаарымга, кижиниң мөзүзүнүң кудузу-дур. Кижилер хөлегезинде кижилер-дир ол. Идей-политика талазы-биле куду, чамдыктары мырыңай «мен соңгулдага киришпедим» — деп, хөрээн чайгыдаар болгай.

Алларлыг ССРЭ бузулган, алдарлыг СЭКП сандарап, тараан соонда, кижилер аамайланып, үүге-даа бүзүревес, чүк башка барган чүве ышкажыл. Төөгүге чүүдаа турар. хүн ийис деп тыва чоннун мерген чугаазында дег, даарта хүн база келир. Даартагы эки хүн дээш кижи бүрүзү соңгулдаларга идепкейлиг киржир ужурлуг. Башты эки ажылдатса, баксыравас бис. Эки чүвени кым-бир кижиден манап, кайы-бир черден манап өөренип калганывыс дыка багай. 1996 чылдың июнь 16-нын соңгулдаларынга 100 хуу киржиилинер. 1995 чылдың декабрь 17-ниң соңгулдаларынга чоннуң идепкейлиг болганы дээрге, үстүнде айытканым — аамайланып, сандараар чоруктан чоннуң уштунуп үнүп, бот-башкарнып, амыдыралды медереп билип, «сайзырангай» социализмнин хоозун ураалашкыннарындан хөннү калып, катчып, демнежип эгелээни ол. Декабрь 17-ниң соңгулдазынга мен Кара-Кыс Донгаковна Аракчаа дээш бадылаан мен. Күзелим бичии-ле болза, бүде бер часкан.

Соңгулда — ол анаа-ла бир кижини албан-дужаалга депшидип, соңгуп аары эвес. Ол канчаар-даа аажок улуг шилилге ажылы-дыр. Ол — мораль-политиктиг, идей-политиктиг, мөзүг-шынарның, хамааты харыысалганың, кижизидилгениң төвү. Соңгулда — чурттың ниитилелполитиктиг амыдыралының көрүнчүү. Анаа киржирге, кижинин политиктиг медерели, ниитилелге активчи чоруу көдүрлүр. Соңгулда дугайында чамдыктарның биилии дыка кошкак, ол талазы-биле ажыл чон аразында шоолуг эвес. Чамдык депутаттарны соңгукчулары «чидирипкен» боолу турар. Чамдыктарының соңгукчуларынга кээрин солун дамчыштыр диледи-даа боолу турар. Мындыг таварылганы чүү дээрил? Шын эвес шилилге кылдынган деп болур.

Чаазы-биле боданып билир, энергиялыг, чаныш-сыныш чок, дидим аныяктарны депшидер үе келген. Эрги чанчылдан адырылган, алдын өртектиг, үе-шагын кабинединге эрттирер, ямбыыргактарны эскерер үе келген. Соңгулдалар боолу турган, боолу турар, моон-даа соңгаар болур. Бүгү назынымда аңаа киржин келген мен. Чаңгыс-даа соңгулдага киришпейн барбаан мен. Соңгулда хүнү дээрге канчаар-даа аажок солун улуг-хүн боор чүве, ол дээрге политиктиг байырлал-дыр, аңгы-аңгы үзел-бодалдарның маргылдаа хүнү, шилилге хүнү.

Чамдык черлерге соңгулда хүнүн дыка эки эрттирер: бир дугаарында келген кижиге, бир дугаар соңгуп турар аныяктарга белек-даа бээр. Ыры-сам далай ышкаш чалгып турар боор чораан. Бир чамдык черлерге көрүп чоруурга, соңгулданы дыка багай эрттирер: соңгукчулар даңзызы тудуп алган каш борбак кижилер орар, ол-ла. Соңгуп каапкаш, хөөннүг-хөөн чок кылаштан чаныш кээр сен. Соңгулдага хереглээр дээш берген акшазын боттары таарыштырып каапкан-даа боор.

Соңгулданы бедик деңнелге эрттирери соңгулда участогунуң комиссия даргазындан дорту-биле хамааржыр. 1996 чылдың июнь 16-нын хүнү — РФ-тиң Президентизин соңгуурунуң улуг политиктиг байырлал хүнү. Ол хүн үүгле Россияга болгаш Тывага улуг ужур-дузалыг боор эвес, а делегейге база улуг ужур-дузалыг боору албан. Мен бодум хуумда июнь 16-да РФ-тиң Президентизинге Борис Николаевич Ельцинни бадылаар деп бодалдыг мен. Борис Николаевич Ельциниң Тывага кылган эки үүлдери хөй. Ооң ынай ол бодунуң кылыр дээн үүлдерин үениң (4-ле чыл) кызыызы-биле четтикпейн турар хевирлиг. Эгелээн ажылын эчизинге чедиреривиле аңаа ам-даа үени бээр болза эки.

Уван-оол МОНГУШ.
Таңды кожуун.
Успенка суур.

Депутатка сөс

КАЙЫ ХИРЕ АКША АП ТУРАР МЕН

Соңгукчуларымнын билип алыры-биле республика солуннарының арыннарынга Тыва Республиканың Дээди Хуралынга депутат хүлээлгелеримни күүсеп турары-биле холбаштыр отчет бээрин шиитпирледим. Мээң көргүскен информациям доктаамал үндезинде ажылдап турар 32 депутаттыг Дээди Хуралды тургузар-тургуспазының айтырыынга хамааршыр чамдык үүлдерни билип алырынга ажыктыг болур боор деп бодай-дыр мен.

Республиканың төлээлекчи болгаш күүсекчи органнарын эде организастаарының талазы-биле саналдарыны сөөлүнде солуннарга бижиир мен. Амдыызында чангыс үүлдү тода чугаалап болур мен — «бутту хептиң аайы-биле хере төвер» деп үүлге өөренип алыр үе келген.

Мерген АНАЙ ООЛ.
Дээди Хуралдың депутады.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ ДЕПУТАДЫ МЕРГЕН АНАЙ-ООЛДУҢ 1994-1996 ЧЫЛДАРДА САҢ-ХӨӨ ОТЧЕДУ

	Холга алган шалың акшазы (рубль-биле)	Депутат дээш немелде төлевир (рубль-биле)
Ноябрь	200895	—
Декабрь	527365	28700
1995 чыл		
Январь	695162	28700
Февраль	695162	28700
Март	695162	28700
Апрель	903708	56840
Май	903708	56840
Июнь	988763	56840
Июль	1173439	56840
Август	1173439	6840
Сентябрь	501216	6840
Октябрь	1744168	6840
Ноябрь	1473533	73516
Декабрь	1178826	73516
1996 чыл		
Январь	1625967	—
Февраль	1625967	—
Март	651387	—
Түүү:	16156867	659712
Шуптузу:	17416579 рубль.	

Шалыңны мартка чедир алган мен. 1995 чылдың март айда Тывага биче ГЭС-тер тударынга 5 млн. швейцар франкыны даштыкы чээли кылдыр хаара тударынга ТР-нин делегациязының составынга дугуржулгаларга киржип, Москва хоорайже командировка чораан мен. Командировка чарыгдалдары 1318700 рубль болган.

СУУРУВУС ЧААГАЙЖЫДААЛ

Оксана Ховалыговна Баадыр Улан-Удэниң харылзаа техникумун, Кызылдың башкы училищезин дооскан ийи тускай эртемниг аныяк кадр. Ийи чыл бурунгаар суму чагыргазының даргазының оралакчызы эрге-дужаалда ажылдап эгелээн. Ам чаагайжыдылга ажылының дугайында аңаа сөстен берээл.

Бир-ле дугаарында суурнуң албан, бүдүрүлге черлериниң чурттакчы чоннуң ниити богун төгер черни чурумчудуп алдывыс. Ол ышкаш өскээр бок төккен таварылгада ийи куду хемчээлдиг шалың акшазынга деңторгаал онаарын суму чагыргазы доктаал хүлээп алган.

Бо хүннерде суму девискээринде чаагайжыдылга ажылы кидин эгелээн. Чижээ, ясли-сад девискээрин арыглап аштааш, херимнерни чугайлааш, уруглар ойнаар шөлчүгешти септеп, селип турар. Садик эргелекчизи Нина Кыныраа ажылынга кызымак, өске удуртукчуларга үлегер-чижээн көргүзүп чоруур. Культура одааның девискээринде бокту, шлакты үндүр сөөртүп эгелээн. Ортумак школаның өөреникчилери, башкылар коллективи девискээрин шагда-ла аштап, арыглап алганнар, херим септеп, чугайланыр ажылды эгелей бердилер.

Ажыл чок деп статус алган улусту хөй-ниити ажылынга хаара тудуп, хову турлаан, часкы тарылга ажылынга бүрүн белеткээринге киириштирип тур бис. Олар хову турлаанга механизаторларның ажылдап, чурттаар оран-саваазын чугайлаар, чер девискээрин арыглаар, тараа үрезини хораннаар, арыглаарынга база киириштирер деп шиитпирледивис.

Чаагайжыдылгага хереглээр акша-төгерикти кожуун чери үндүрүп берген. Чогум чугайны курлавырлап белеткеп алган. Кудумчу аайы-биле кургай берген ыяштарны арыглап, анааларының адаан чугайлаар.

Бодунуң техниказын ажыглавышаан, арат Сергей Серендук суур чаагайжыдылгазынга дыка-ла хөй ажыктыг ажылдарны кылып берди.

Хөй уруглар-лыг, бот-иелерге, чединмес өрегелерге, инвалид, пенсионерлерге богун ырадып төгеринге чагырга- чериниң талазындан дузаны көргүзе бээр. Чаагайжыдылга ажылы дооступ турар, ооң түпнелин чагырга черинге чугаалажыр. Девискээрин арыглап, аштап албаан албан черин, өрегени торгаар апаар.

Чаагайжыдылга-биле чергелештир часкы тарылгага белеткел ажылы эгелээн. Чединмес 45 өрегелерге бараан чээлизи-биле картофель үрезинин садып бээр бодалдыг бис. Ол чээлини бээриндеп кончуг хамааржыр. Кызыс-Тейге 100 гектар черге суур чону тараа тарыыр, картофель олуртурун өөренип көрүп турар.

Сумунуң 23 араттары часкы тарылга ажылдарынга белеткенип эгелей бергеннер. Ясли-сад күзүн 2,5 тонна картофель ажаап алгаш, үрезинге база курлавырлап алган. Школа база тускай черни ап, аңаа тараа тарыыр, ногаа өстүрер деп турар.

Сөөлгү чылдарда чурттакчы чоннуң картофель тарыыр, ногаа өстүрериниге сонуургалы улгаткан. өреге, бажың бүрүзү ногааны өстүрүп эгелээн. Суг-биле хандырылга эки, чамдык өрегелер ийи-үш кудуктуг-ла болгай. Ынчангаш бистиң суурга картофель, ногаа өстүрериниге бүгү-ле таарымчалыг байдалдар бар-дыр.

Түүлүмнүң төнчүзүнде Сарыг-Булуң суму чагыргазынга бараан чээлизин бээрин кожуун чагыргазындан дилээр-дир мен. Ол ышкаш суур чону ажылгаары-биле трактор-биле хандырып дузалаарын ТР-ниң Чазааның деңнелинге айтырыгны тургузарын база суму чону диле-леп тур.

Оксана БААДЫР.
Эрзин кожуун.

«01» дыңнадып тур

АЙЫЫЛДЫ ЧАЙЛАДЫРЫ БИСТЕН ХАМААРЖЫР

Улуг орт бичии чаштанчыдан эгелээр. Хөй-ле аас-кежик чок таварылгаларның, когаралдарның, ол санда орттериниң ооскүдүкчүлери кижилер боттары болуп турар.

Бо чылдың эрткен айларының дургузунда республикада орт айыылы бедик деңнелдиг боолу, ол үе иштинде 369 орт болган.

Тыва Республиканың Чазаа апрель айны өртке удур шалыычы ай кылдыр чаалаан. Шалыычы айны эрттиргениниң түпнеллериниң коорге, чылдылга хереклеринден кыпкан орттериниң саны үш катап эвээжээн, бүдүрүлге хажыдыышкыннары кылдынганындан — ийи катап эвээжээн.

Ынчалза-даа апрель төнчүзүнде болган май айда орттер хөй болган. Аңаа өртке удур дүрүмнерни сагыыраанын, агаар-бойдус байдалы, изиг хүннер, ол-шыктың чедишпези, болганчок болур хаттар улуг салдар чедирген.

ИХЯ-ны өртке удур күрүне албаныының эргелелиниң республиканың чурттакчы чонунга каш удаа сагындырыглары турза-даа, орттер уламчылавышаан. Апрель 24-те Барыын-Хемчик, Эрзин кожуннарга болган орттер улустуң чүве тооваазының хереченгидир. Аяңгаты суурнуң Коъш-Ой деп черге кадарчы А. С. Ооржактың чурттап орган өө болгаш мал кажаазы бүрүн орттенген, ооң чылдагааны — ог чанышга төккен изиг хүлдү хат хорлээлеткенинден болган

Ындыг хевирлиг таварылга Эрзин кожуунның «Чаа орук» коллективтиг ажылагыйының Хову-Хоорай деп черинде кадарчы О. Б. Шомбүлдүң кыштаанга болган. Эртен эрте кадарчы изиг хүлдү төп кааргa, хат ону ооскүткен, орттy болдурган. Түпнелинде өтка 299 баш хой, кажаа хыш калган, ооң когаралы 12.995.010 рубль четкен.

Час узун, соок, хаттыг, курраг болганындан, бо чылдың март 4-те Арга-ыяш ажылагый комитединиң эрги сигенни орттедир дугайында 17 дугаарлыг шиитпири хову орттерин болдурарынга улуг салдарлыг болган Ооң түпнелинде барык бүдүн республика өтка хыш турар, ооң кадында организациялардың ажыл-агыйларының удуртукчуларының харыысалга чогу база бар. Чадаанага болган орт ооң херечизи болур. Үлетпүр комбинадының чыл-чылы-биле үндүр сөөртпейн чыткан ыяш хирээндизи кырында дээвнири чок арткан кижилериниң хилинчээ болган.

Хову орттериниң түпнелинде республикада канчаар-даа аажок дүшкүүрлүг байдал турупкан. Апрель 27-де Шекпээр суурнуң Доңде-Өдек деп черинге В. Х. Монгуштуң оо база кажаада 14 хою, бир быазаазы өртенген. Бо орттуң ниити когаралы 55 млн. рубль четкен. Апрельдиң соолгу хүннериндe хову орттериндeн дыка хой кадарчыларның турлаглары когарааан. Ындыг өртер Улуг-Хем, Чоон-Хемчик, Эрзин, Тес-Хем кожууннарга болгулаан. Малчын турлаглар ырак черлерде, оруктары багай, телефон харылзаазы чок дээрзин билип тура-ла, кижилер оваарымча чок болуп турар. Күштүг хаттар үезинде орт-биле демисежири дендин берге.

Арга-арыг орттери база коргунчуг деп чүве билдингир. Кайгамчык чараш черлер өртен кара, кээп дүшкен ыяштарлыг артар, куштуг уя тудар чери чок каар, аң-мең оон дезе бээр. Өрт болган черден дыка хой чылдарда кат. тоорук чыыры болдунмас Каа-Хем, Тожу, Таңды кожуннарга арга-арыг орттери болгулаан.

Май 13-те өртке удур күрүне албанының үш черде орт үнгениниң дугайында дыңнадыглар кирген. Каа-Хем кожуунда райгаз, нефтебааза база Пироговтуң тараачын ажыл-агыйынга аайыл чедирип болгу дег от хыш эгелээнин өртүүлерге дыңнаткан. Өрт кезээниң шиитпирлиг хөделиишкиннериниң түпнелинде кожуунуң чагырга черинің болгаш чоннуң күжү-биле өрт ажыртүүнгеп.

Ол-ла хүн 16 шак 25 минута турда дыңнадыг келген: Енисей хемниң оң талазында Вавилин эстээнде ховy өртү хыш эгелээн болган. Өрт кезээниң келген үезинде 300 дөрбелчин метр черде бок хыш калган турган. Ол хүн хаттың күжү секундада 30 метр чедип турган, ынчангаш ол дораан орт калбаргаш, 1920 дөрбелчин метр черни шыва алы берген. Шуурганның күштели бергениндeн өртүүлер отту доктаадып күш четпээн, оттуң чалбыыжы «Тудуг кезектери» акционер ниитилелдиң девискээринче киргеш, ыяш тудугларны, бүдүрүлге дериглерин, тудуг артыңчыларын бичии үе иштинде-ле чий каапкан. Бир шак болганда от 7 гектар черге калбарган, ынчангаш Кызыл гарнизонунуң бүдүн хууда составы, орт албанының күрөргелелиниң ажылдакчыларын 70 кижиниң барык шуптузун, 14 суг чаштырар машинаны хаара туткан. Хоорайның чамдык организацияларын, чаагайжыдылга комбинадының бульдозерин, аэропорттуң «Ураган» системалыг орт машиназын, кызыгаар отрядының орт машиназын дээш хаара тутпаан-на үүве чок. Хууда состав орттy барык үш хонук дургузунда дүн-хүн чокка ажүрүп келген. Ооң түпнелинде бүдүрүлгениң чамдык бажыңнарын, дериглерин, чуртталга бажыңнарын болгаш өске-даа тудугларны камгалап ап шыдаан.

Ындыг улуг хемчээлдиг орт болбайн барып болур турган-на болгай. Ынчалзадаа ол бүдүрүлгениң начальниги ой-шаанда ортчүлерни кыйгырбаан, өске-даа чугула хемчеглерни албаан. Ол орттуң түпнелинде бүдүрүлге бажыңнары, 4 аал чурттаар бажың, Тыва коммунэнергопуң дузалал ажыл-агыйы, «Чойган» коммерция фирмазының ыяш дилдирер цеги отка узуткаттынган. Ниити когарал 2235734 муң рубль болган.

Мурнувуста ам-даа изиг чай бар, ынчангаш республиканың чурттакчыларынга, хууда бажың-балгат ээлерингe херим иштинге суглуг доскаарлыг, от ажүрер хереклелдиг болурун, чада, лом, тыртпа, хүүрек ышкаш хереклелдерни белеткеп алырын чагыдым. Ындыг хереклелдер орт болу берзе, бирги ээлчегде херек.

Галина ОНДАР.
Күрүненің өртке удур албанының эргелелинде кол специалист.

ААРЫГДАН КАМГАЛААР

Чөөн-Хемчик кожуунда мал аарылары-биле демисел чорудар станцияның удуртукчузу Дарый-оол Бораевич Куулар-биле ужурашкаш, чуаалажырымга ол мынча диди:

— Малдың аарыгдан өлүп хораарын болдурбас дээш кожууннуң мал эмчилери үешаанда камгалал тарыышкыннарны кылып келген. Малдың чаш төлүнүң тыртар аарыынга удур шээр малга, ооң чаш төлүнге. 12415 башка камгалал тарыышкыннарны кылган. Бирги кварталда бода малга онза айыылдыг сибирь язвазынга удур 830 ажыг башка тарыышкынны чоруткан бис.

Колхоз, совхозтар, коллективтиг бүдүрүлге ажыл-агыларының эм-тан садын алыр акша-төгерии чок болуп турар. Ооң ужурунда бистер хоорай чурттакчыларының, арат ажыл-агыйларның малын төлевирлиг эмнээш, оон кирген акша-биле эмнер садып ап турар бис. Эрткен бирги кварталда 1 млн. 200 муң акша-биле эмнер саткаш колхоз, совхозтарның, коллективтиг ажыл-агыйларның аараан мал-маганын эмнеп, боттуг дузаны чедирдивис. Чижээ, Хөндергейде Бүрзекей аттыг коллективтиг бүдүрүлге, Хорум-Даг колхоз, Баян-Тала, Цеми, Искра дээш өске-даа ажыл-агыйлар бистиң ачы-дузавысты алдылар.

Кожуунуң ажыл-агыйларындан кыштаглаашкынче кирген малдың саның алгаш көөрге. 1996 чылдың январь 1-де бода мал 2511, шээр мал 36741, ооң иштинде төрүүр хой 13580 баш кирген. Малдың өлүп-хораар чоруун эрткен чыл-биле деңнээрге оранчок кызырылган. Чижээ, эрткен чылын бирги кварталда бода мал 567, бо чылын 107 баш өлүп хораан, азы 463 башка чедир кызырылган. Шээр мал мооң мурнунда 4227 хораан турган, ам 3136 башка чедир кызырылган. Чылгы малдың хорамчазы база кызырылган.

Эрткен чылын кожууннуң чагырга чери мал эмчилериниге деткимче дуза кылдыр суму бүрүзүнге, ооң даргаларынга чонну эвилелдеп турган, мал тарыыр бижыг кажаалар кылып бээр дугайында доктаал үндүрген.

Ажыл-ижинге бердинген кызымак мал эмчилерин маңаа демдеглеп каары артык эвес. Оларга «Искрадан» Ирина Сат, «Шемиден» Алефтина Донгак, «Кызыл-Чыраадан» Константин Ондар, кожуундан Удунак Ооржак, Римма Монгуш хамааржырлар.

Бо хүннерде бисти дүвүредип турар бир үүл, часкы чуулда болгаш өске-даа профилактиктиг ажылдарны кылып чорудары. Эм-тың садын алыр акша-төгерик айтырыы аажок нарыыдаан.

Ынчалза-даа хуузунда мал. маган тудуп турар кижилер аарыгга удур тарыышкан кылыр дээрге эккелбес боордур. Малдың халдавырлыг аарыгларының кижээ хорааныын билбес. Ынчангаш кижи бүрүзү мал-маганын үе-шаанда тарып ап турары чугула. База садар мал эъдин лабораторияга шинчидип алыр херек.

Саргыга удур профилактиктиг ажыл чоруттунуп турар. Саргы аштап, арыглаар тускай бригадаларны ажыл-агыйларда организастаан тургускан бис. Ол ажыл бо хүннерде шалыкын чоруп турар. Бистиң кожуунга 200 кг креолин берген. Ажыл-агыларга 30-30 кг кылдыр үлештирген.

Арагачы ДОНГАК.
чугаалашкан.

Даштыкыда болуушкуннар, фактылар

ТИБЕТТЕ БАЙДАЛ ДУГАЙЫНДА

● **КОПЕНГАГЕН.** (РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизи **Дмитрий ГОГОЛОВ**). Даниянның парламентизинге Тибетте байдал дугайында чугаалажып көрген. Ооң киржикчилериниң аразынга Лама хүрээзиниң баштынчызы Далай-лама база киришкен. Ол даштыкы херектер талазы-биле парламент комиссиязының чалаанын езугаар Даниядa чораан.

Бо айтырыгны парламентиге дыннап, чугаалажып турган, кол кичээнгейни кижиниң эргезин камгалаар айтырыгларже угландырган. Далай-лама Копенгагенге чеде бергеш, Тибетке кижиниң эргелери дээш демиселге күш-биле чугаалажыр аргаларны ажыглавазын радио дамчыштыр берген интервьюзунга айтып демдеглээн. Амгы үеде Тибет Кыдаттың бир автономнуг району болуп турар. Далай-лама Тибеттин хамаарышпас чоруун чедип алырын негевейн турар, ынчалза-даа ол Тибетке бот башкарылганы хандырарын улуу-биле күзеп турар.

Далай-лама дөрт хүн дургузунда Даниянның девискээринге чорып турган, пресс-конференцияларга киржип, политиктиг ажылдакчылар-биле ужурашкан. Даниянын Чазаа Далай-ламаның келгенин «хууда чорук» деп санап турза-даа, чурттун садыг-саарылга кылыр кижилери бо аян-чорукту шала дүвүрээзиниг байдалга хүлээп алган. Кыдат биле садыг-саарылганы мсон соңгаар сайзырадырынга чамдык таарымча чок чүүлдер тургустуна бербес ирги бе деп боттарының сезингенин олар илередип турган.

ЭВЕРЕСТИҢ ШЫПШЫК БАЖЫНЧЕ ҮНГЕШ...

● **ТОКИО.** (РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизи **Анатолий КРАСНОВ**). Япон херээжен альпинист Ясуко Намба бөмбүрзектин эн-не бедик дээн чери — Эверестин шыпшык бажынче кандыг-даа моондактарга таварышпайн чедиишкиниг үнгеш, ол хире хемчээлдиг бедикти ажып эрткен ийи-ги япон херээжен боолп демдеглеткеш, амы-тынындан чарылган. 1975 чылда япон херээженнерниң аразындан Тзюнко Табэй бир-ле дугаарында 8848 метр бедикти ажып эрткен болуп турар. Япон альпинистер ассоциациязының медээлерин езугаар алырга, Эверест дайның шыпшык бажынче үнер дээш демиселге киржип турганнарның бирээзи, Чаа Зеландия командазының кежигүнү дараазында дыңнадыгны дамчыткан: далай деннелинден 8000 метр бедикте турар кол лагерьнин чоогундан Токионун 47 харлыг херээжен чурттакчызының мага-бодун тып алган.

Намбаны болгаш Эверестин шыпшынынче үнеринге киржип турган аңгы-аңгы чурттардан келген дөрт альпинисти каш хонук дургузунда дилеп келген: ол девискээрге агаар келергей баксыраанындан бедикче үнген альпинистер-биле харылзаа шуут үзүлген. Удаваанда делегей экспедициязының кежигүнү Швеция чурттуг Сиборн Уэзерз кол лагерьге аштап-суксаан, доңуп-дожаан, түрегленп калган бо чедип келген. А Чаа Зеландия чурттуг Эндрю Харристин, американнар Фишер Скоттун болгаш Дуглас Ханссенин салым-чолу ам-даа билдинмес. Спортсменнерни камгалаар дээн кижилер авиацияның биче хемчээлдиг машиналарын ажыглаарын оралдажып турзадаа, күштүг хат хадып, хар чаап турар болгаш дилээшкин ажылы шуулавайн, шаптыкка таваржып турар.

БОЛУНГА БОЛУ КЕЗИИШКИН КЫЛГАШ...

● **СТАМБУЛ.** Владимир **ХОВРАТОВИЧ.** Турциянын Маниса хоорайынга болган таварылга медицина талазы-биле өөредилге номнарынга кирери магатчок: беш уругнун иези, 35 харлыг Халиме Ылмаз алды дугаар уруун бодунга боду кезиишкин кылгаш, божуп алган.

Халимени каш ай мурнунда ашаа каапкаш барган. Бо не ажыл чок арткан, хоорайның кыдыында бичии казанак бажында чурттап олурар. Кажан оон божуур үези чоокшулап, эъдин аарып эгелей бээрге, божудулга бажынынга барбас деп шиитпирлеп алган. Уругларынга чуну-даа чугаалаваайн, «кымнын-даа дузазы чокка бодум божуп алыр мен» деп бодай берген. Эъдинин аарыыры узамдыгып туруп бээр орта бодунга боду кезиишкин кылгаш, божуп алыр-дыр деп ыяк шиитпирлээш, кадыгланып, шуудунга кире берген. Уругларының шуптузун бажындан үнүп көрүнер деп дилээш, сал-чүлүүр бизин, бижекти, хачыны, ине, хендирни белеткеп алгаш, иштинден 17 сантиметр хире черни чара кезип алган. Кезергей шыдажыр аргажок аарышкылыг болуп, хан төгүүшкүнү эгелээн-даа болза, Халиме дилимненип, бүгү күжүн мөннепкеш, бичии оолду иштинден боду уштуп эккелгеш, хинин кезип алган. Оон соонда кескен черинге он хире тигни даарап чоруй..., медерелин ышкынып кан. Хой хан чидиргениниңден болгаш кедергей аарышкылыг болганындан иеник байдалы баксыраан.

Чүгле чартык шак болган соонда, он харлыг улуг оглу өрээлге кирип келгеш, шимчевес чыткан аваазын, чаа төрүттүнген оолду божулулга бажынынга чедирген. Эмчилер иенин амы-тынын ап четтигипкеннер. Чаа төрүттүнген оолдун деңзизи 2,9 кг болган. Ол ам кадык-чаагай өзүп, доругуп чыдар.

«Труд» солундан.

РСФСР-ниң Кеземче кодекизинге болгаш РСФСР-ниң административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында Кодекизинге эскерилгелерни болгаш немелделерни киирер дугайында

Күрүне Думазы 1995 чылдың март 24-те хүлээп алган
Федерация Чөвүлели чүүлдүг деп санаан

ФЕДЕРАЛДЫГ ХООЙЛУ

1 чүүл. РСФСР-ниң Кеземче кодекизинге (РСФСР-ниң Дээди Совединиң Ведомостилери, 1960, № 40, арын 591, 1982, № 49, арын 1821, 1990, № 1, арын 3; РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизиниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Ведомостилери 1990, № 21, арын 232; 1991, №18, арын 567; 1992, № 47, арын 2664) дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер:

132, 133 болгаш 133[1] чүүлдерни дараазында эдилгеби айтыр:

«**132 чүүл.** Россия Федерациязының хамаатызының хамааты эргезин боттандырарынга азы соңгулда комиссияларының ажылынга моондактаары.

Россия Федерациязының хамаатызының соңгулда эргелерин азы референдумга киржир эргезин хостуг боттандырарынга азы соңгулда комиссияларынчы (референдум эрттирер талазы-биле комиссияларның) азы соңгулда комиссияларының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияларның) кежигүннериниң ажылынга моондактаашкынны, хээли, мегелээшкин, күштү ажыглааны азы ону ажыглаар деп кыжаныышкын, а ол ышкаш эт-хөреңгини узуткаары азы эт-хөреңгини узуткаар деп кыжаныышкын-биле холбаштырып турган кылганы дээш —

үш чыл чедир хосталгазын казыыр кеземчеге азы күш-ажыл төлевириниң ийи чүс чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

Албан-дужаалдыг кижи бодунуң албан-ажыл байдалын соора ажыглавышаан азы материалдыг азы албан-ажыл талазы-биле хамаатының бодунга амаарылгалыын ажыглаан кижи үстүнде ол-ла хөделишкиннерни кылганы дээш —

бир чылдан үш чыл чедир хосталгазын казыыр кеземчеге азы күш-ажыл төлевириниң ийи үстен үш чүс чедир адаккы хемчээлдери-биле торгаалга онаштырар.

Бо чүүлдүң бирги болгаш ийиги кезектери-биле көрдүнген хөделишкиннерни организастаттынган бөлүктүң кылганы дээш —

үш чылдан беш чыл чедир хосталгазын казыр шиидер.

133 чүүл. Соңгулда-документилерин (референдум документилерин) мегелеп, шын эвес кылганы, балылаашкынарны өжегерээн шын эвес санааны азы соңгулдаларның (референдумның) түүнелдерин шак ынчаар соора тодарадып доктаадыры.

Соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияның) кежигүнү, албан-дужаалдыг кижи азы ат салыышкын хуудузунуң шынныын бүзүреткен кижи соңгулда документилеринге (референдум документилеринге), ооң иштинде соңгукчулар даңзызынга болган ат салыышкын хуудустарынга меге медээ кылып, тодаргай, лааргa, меге медээлерни, биижелдерни өжегерээн киирип азы айыттынган документилерни өскээр бижип, балап, оларны өске сан-биле демделеп, а ол ышкаш ол-ла кижилер меге документилерни өжегерээн тургузуп, тыпсып бергени, бадылаашкыннарны өжегерээн шын эвес санааны азы соңгулдаларның (референдумның) түүнелдерин ынчаар доктаадып тургусканы дээш —

үш чыл чедир хуусаада хосталгазын казыыр кеземчеге азы күш-ажыл төлевириниң ийи чүс чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

Бо чүүлдүң бирги болгаш ийиги кезектери-биле көрдүнген хөделишкиннерни кылырынче хээлини, мегелээшкинни, күштү ажыглаанын азы ону ажыглаар деп кыжаныышкынны ажыглаанын, а ол ышкаш эт-хөреңгини үрээрин азы эт-хөреңгини үрээр деп кыжаныышкынны холбаштырбышаан, албадаанны, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижи бодунуң албан-ажыл байдалын соора ажыглаарының аргазы-биле ол албадаашкынны кылганы дээш —

бир чылдан беш чыл чедир хуусаада хосталгазын казыыр кеземчеге азы күш-ажыл төлевириниң дөрт чүс чедир даккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

133[1] чүүл. Соңгулда хоойлужудулгазын (референдум дугайында хоойлужудулганы) ооң мурнунда административтиг хемчегге онаажып чораан кижиниң үрээри.

Соңгулда хоойлужудулгазын (референдум дугайында хоойлужудулганы) ыңдыг үрээшкиннер дээш административтиг хемчегге ооң мурнунда бир чыл дургузунда онаашкан кижи үрээни дээш —

алды айдан ийи чыл чедир хуусаада хосталгазын казыыр кеземчеге азы күш-ажыл төлевириниң ийи чүс чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар».

2 чүүл. Административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында РСФСР-ниң Кодекизинге (РСФСР-ниң Дээди Совединиң Ведомостилери, 1984, № 27, арын 900; 1985, № 40, арын 1398; 1986, № 6, арын 176; № 23, арын 638; 1987, № 27, арын 961; 1988, № 12, арын 341; № 31, арын 1005; 1989, № 10, арын 246; № 50, арын 1477; 1990, № 1, арын 3; № 10, арын 287; РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизиниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Ведомостилери, 1990, № 21, арын 232; 1991, № 15, арын 492; № 18, арын 567; № 52, арын 1867; 1992, № 3, арын 86; Россия Федерациязының улус депутаттарының Съездизиниң болгаш Россия Федерациязының Дээди Совединиң Ведомостилери, 1992, № 17, арын 898; 1993, № 32, арын 1231; № 33, арын 1313; Россия Федерациязының хоойлужудулгазының чыындызы, 1995, № 6, арын 453; «Российская газета», 1995 март 15, № 52) дараазында өскерилгелерни киирер:

1. 40[1]-40[3] чүүлдерни дараазында эдилге-биле айтыр:

«**40[1] чүүл.** Россия Федерациязының хамаатызының соңгулда эргелерин боттандырарынга азы соңгулда комиссиязының ажылынга моондактаашкын

Россия Федерациязының хамаатызының соңгулда эргелерин азы референдумга киржир эргезин хостуг боттандырарынга моондактааны, а ол ышкаш бадылаашкынның чажыдын үрээни дээш —

күш-ажыл төлевириниң ондан бежен чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга, а албан-дужаалдыг кижилерни — күш-ажыл төлевириниң чээрбиден үс чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

Соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияның) ажылынга албан-дужаалдыг кижилер моондактааны азы айыттынган комиссияларның ажылынга азы соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияның) кежигүннери боттарының хүлээлгелерин күүседири-биле холбашкан ажыл-чорудулгазынга албан-дужаалдыг кижилериң холгаарлап киришкени дээш —

күш-ажыл төлевириниң чээрбиден үс чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

Соңгулда комиссиязынга (референдум эрттирер талазы-биле комиссияга) ооң ажылдаарынга эргежок чугула медээлерни болгаш материалдарны албан-дужаалдыг кижилериң бербээни азы комиссия бодунуң бүрүн эрге-хүлээлгелериниң хемчээлинге хүлээп алганы ооң шиитпирин күүсетпээни дээш —

күш-ажыл төлевириниң ондан чээрби чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[2] чүүл. Агитация хоруглуг үеде ону чорутканы

Соңгулдалар-биле (референдум-биле холбаштыр агитацияны чорударын федералдыг хоойлу-биле, Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчилерлиг) органнарының хоойлузу азы өске-даа эрге-хөөлүзү актызы-биле хораан үеде ону чорутканы дээш —

күш-ажыл төлевириниң ондан бежен чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[3] чүүл. Кандидаттың дугайында меге медээлерни нептередири

Депутатка азы соңгулдалыг албан-дужаалга кандидаттың дугайында меге медээлерни соңгулдаларның түүнелдеринге салдар чедирер сорулга-биле парлаарының азы өске-даа арга-биле нептереткени дээш —

күш-ажыл төлевириниң ондан бежен чедир адаккы хемчээли-биле, а албан-дужаалдыг кижилерни — күш-ажыл төлевириниң чээрбиден үс чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[4] чүүл. Соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияның) кежигүнүнүң, хайгааракчының азы даштыкы (делегей) хайгааракчының эргелериниң үрээшкини

Соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияның) кежигүнүнүң, соңгулда каттыжыышкынының азы депутатка кандидаттың бүзүреткен кижизиниң, хайгааракчының азы даштыкы (делегей) хайгааракчының хоойлу-биле доктааткан эргезин үрээни дээш —

күш-ажыл төлевириниң ондан бежен чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[5] чүүл. Соңгукчулар даңзызы-биле хамаатыларның таныжар эргезин үрээни

Соңгукчуларның даңзызы-биле (референдумга киржир эргелиг кижилериң даңзызы-биле) хамаатыларның таныжар эргезин соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияның) кежигүнү үрээни азы соңгукчулар даңзызынга ышын эвес киргениниң дугайында билдириишкинни хоойлуда доктааткан хуусаада чугаалажып көрбээни азы соңгукчулар даңзызынга (референдумга киржир эргелиг кижилериң даңзызынга) эдилгени киирер дугайында билдириишкинни хүлээвээниниң чылдагааннарын айыткан бижимел хевирлиг харыыны хамаатыга тыпсырындан ойталааны азы соңгукчулар даңзызынга (референдумга киржир эргелиг кижилериң даңзызынга) эдилгени киирер дугайында судтуң шиитпирин доктааткан хуусаада күүсетпээни дээш —

соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияның) бүрүүлүг кежигүнүн күш-ажыл төлевириниң он чедир хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

2. Административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында РСФСР-ниң Кодекизинге дараазында чүүлдерни немээр:

«**40[6] чүүл.** Өске кижилериң орнунга бадылаар арганы бээр сорулга-биле соңгулда бюллетеньнерин (бадылаашкын бюллетеньнерин) хамаатыларга тыпсыры

Өске кижилериң орнунга бадылаар арганы бээр сорулга-биле соңгулда бюллетеньнерин (бадылаашкын бюллетеньнерин) хамаатыларга соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер талазы-биле комиссияның) кежигүнү тывысканы дээш —

күш-ажыл төлевириниң ондан чээрби чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[7] чүүл. Соңгулдаларга (референдумга) киржирге шолээни бээринден ажыл берикчизиниң ойталаары

Депутатка азы соңгулдалыг албан-дужаалга бүрүткеткен кандидат, кандидаттың бүзүреткен кижизи азы соңгулда комиссиязының кежигүнү күрүне эрге-чагыргазының органнарына болгаш чер-чериң бот-башкарылга органнарына соңгулдаларны белеткээринге база эрттиреринге киржир кылдыр хоойлуда көрдүнген шолээни оларга тыпсырындан администрацияның (ажыл берикчизиниң) ойталааны дээш —

күш-ажыл төлевириниң ондан бежен чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[8] чүүл. Соңгулда мурнуңгы агитациязын массалыг информация чепсектерин дамчыштыр чорудар негелделерни үрээри

Соңгулда мурнуңгы агитациязын чорударының федералдыг хоойлужудулга-биле (референдум дугайында хоойлужудулга-биле) көрдүнген негелделерни массалыг информация чепсээниц, журналистиц үрээни дээш —

кол редакторну, харыысалгалыг өске-даа кижини азы журналисти күш-ажыл төлевириниц ондан бежен чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[9] чүүл. Агитацияның ат салдынмаан материалдарын белеткээри азы нептередири

Күрүне эрге-чагыргазының органнарына болгаш чер-чериң бот-башкарылга органнарына соңгулдаларны (референдумну) белеткээр болгаш эрттирер үеде агитацияны парлаттынган материалдарының үндүрүлгези дээш харыысалгалыг организацияларның болгаш кижилериң дугайында медээни айытпаан ындыг материалдарны белеткээни азы нептереткени дээш —

күш-ажыл төлевириниң ондан бежен чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[10] чүүл. Агитацияның парлаттынган материалдарын өжегерээн узуткаары азы үрээри

Депутатка азы соңгулдалыг органга кандидаттарның портрет-чуруктарын, оларның намдарын айыткан хуудустарны, бажыңнарга, дериишкиннерге, өске-даа объектилерге өнчү өскүнүн азы ол объектилериниң өскедаа эвелекчизинин чөпшээрежилгезин езугаар аскан агитацияның парлаттынган өскедаа материалларын өжегерээн узуткааны, үрээни дээш —

күш-ажыл төлевириниц он чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[11] чүүл. Соңгулдаларны (референдумну) белеткээринге болгаш эрттиреринге акша-хөреңгилерни чарыгдаан дугайында отчеттарны киирбээни азы парлаваны

Кандидат, депутатка азы соңгулдалыг албан-дужаалга соңгуттурган кижи азы соңгулда каттыжыышкыны (соңгулда блогу) соңгулда фондуларынга кирген хөреңгилериниң (эки туранның дузалакчыларының) хемчээлиниң дугайында, соңгулда фондуларының тургустунган эге хөреңгилериниң дугайында медээлерни, а ол ышкаш соңгулдаларны эрттиреринге үндүрген бүгү чарыгдалдарның дугайында оччетту киирбээни дээш —

кандидатты, депутатка азы соңгулдалыг албан-дужаалга соңгуттурган кижини азы соңгулда каттыжыышкынының төлээлекчизин күш-ажыл төлевириниң ондан үс чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

Күрүне эрге-чагыргазының органнарына азы чер-чериң бот-башкарылга органнарына соңгулдаларны (референдумну) белеткээринге болгаш эрттиреринге тускайлаан бюджет акша-хөреңгилерин чарыгдаан дугайында отчетту, а ол ышкаш бо чүүлдүң бирги кезээнде айыткан медээлерни болгаш отчеттарны соңгулда комиссиязының (референдум эрттирер комиссияның) даргазы азы ону солаан кижи хоойлуның доктааткан хуусаазында парлавааны дээш —

күш-ажыл төлевириниң бежен чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

40[12] чүүл. Эки туранның дузаламчыларын кандидаттың азы соңгулда каттыжыышкынының (соңгулда блогунуң) дүрүм чок езу-биле хүлээп алыры

Депутатка азы соңгулдалыг органга кандидат азы соңгулда каттыжыышкыны (соңгулда блогу) эки туранның дузаламчызын кандыгдаа хевир-биле даштыкы күрүнеден, даштыкы хамаатыдан азы даштыкы организациядан, делегей организациязындан азы хөй-ниитиниц делегей каттыжыышкынындан, даштыкыдан киржилгелиг Россияның юридиктиг эргелелериниден дүрүм чок езу-биле алганы дээш —

кандидатты азы соңгулда каттыжыышкынының (соңгулда блогунуң) төлээлекчизин эки тура дузаламчызының үш дакпыр хемчээлинге деннежир түүнүг торгаалга онааштырар болгаш эки тура дузаламчызының чүүлдерин хавырар.

40[13] чүүл. Бадылаашкыннар түүнелдериниц дугайында азы соңгулдалар түүнелдериниц дугайында медээлерни бербээни азы парлавааны

Күштүг хоойлужудулгага дүүштүр бадылаашкыннар түннелдериниц дугайында бээри албан медээлерни Россия Федерациязының хамаатызынга азы даштыкы (делегей) хайгааракчыга участоктуң соңгулда комиссиязының даргазы таныжар соруулга бербээни дээш —

күш-ажыл төлевириниц бештен он чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

Девискээрниц соңгулда комиссиязының даргазы ол-ла үрээшкиннерни кылганы, а ол ышкаш соңгулда хоойлужудулгазының (референдум дугайында хоойлужудулганың) доктаатканы соңгулдаларга (референдумга) бадылаашкыннарның түүнелдериниц дугайында медээлерни парлаар хуусааларын ол-ла дарга үрээни азы долу эвес парлааны дээш —

күш-ажыл төлевириниц ондан он беш чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онаштырар.

Округтуң соңгулда комиссиязының даргазы ол-ла үрээшкиннерни кылганы, а ол ышкаш соңгулдалар (референдум) түүнелдериниц дугайында медээлерни парлаарының соңгулда хоойлужудулгазының (референдум дугайында хоойлужудулганың) доктааткан хуусааларын ол-ла дарганың үрээни дээш —

күш-ажыл төлевириниц он бештен чээрби чедир

адаккы хемчээли-биле торгалга онааштырар.

Россия Федерациязының субъектизиниц соңгулда комиссиязының даргазы ол-ла үрээшкиннерни кылганы дээш —

күш-ажыл төлевириниц чээрбиден бежен чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онааштырар.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының даргазы ол-ла үрээшкиннерни кылганы дээш —

күш-ажыл төлевириниц беженден үс чедир адаккы хемчээли-биле торгаалга онааштырар».

3. 202 чүүлдү дараазында эдилге-биле айтыр:

«**202 чүүл.** Районнарның (хоорайларның) улус судтары (улус судьялары)

Районнарның (хоорайларның) улус судтарының судьялары бо Кодекстиң 40[1]—40[13], 44, 46[1], 49, 49[1], 137, 146, 146[1], 146[6], 150, 150[2], 151, 156, 158 чүүлдери-биле, 162 чүүлүнүң үшкү кезээ-биле, 164[1], 165-165[3], 165[5]-165[7], 165[8] 166[1], 167, 171[1], 171[3], 183[1], 183[2], 193[1], 193[2] чүүлдери-биле көрдүнген административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниц дугайында херектерни бир хонуктуң дургузунда; бо Кодекстиң 137, 146[3]-146[5], 150, 150[2], 150[3], 151 болгаш 166[1] чүүлдери-биле көрдүнген херектерни — үш хонук дургузунда; бо Кодекстиң 46[1] болгаш 49 чүүлдери-биле көрдүнген херектерни —беш хонук хуусаада; бо Кодекстиң 93-95, 146, 156, 165[6] чүүлдери-биле көрдүнген херектерни — чеди хонук хуусаада сайгарып көөр».

4. 247 чүүлдүң ийиги кезээн дараазында эдилге-биле айтыр:

«Бо кодекстиң 40[1]-40[13], 46[1], 49, 137, 150, 150[2], 151, 158 чүүлдери-биле, 162 чүүлүнүң үшкү кезээ-биле, 164[1], 165-165[3], 165[5]-165[7], 165[8] 166[1], 167, 171[1], 171[3], 183[1], 183[2], 193[1], 193[2] чүүлдери-биле көрдүнген административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниц дугайында херектерни сайгарып көөр, административтиг харыысалгага кирген кижиниц олуржуру албан. Иштики херектер органының, кызыгаар шериглериниц азы улус судьязының кыйгыртыышкыны-биле келиринден ол кижи чылдагааннар чокка ойталаан таварылгада иштики херектер органы (милиция) эккелген туруп болур».

5. 25[7] чүүлдүң ийиги кезээн дараазында эдилге-биле айтыр:

«Бо Кодекстиң 40[1], 40[3], 40[4]-40[6], 40[10], 44, 153, 158 чүүлдери-биле, 162 чүүлүнүң ийиги болгаш үшкү кезектери болгаш 165-165[3], 165[5] чүүлдери-биле көрдүнген административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниц дугайында херектерни бир хонуктуң дургузунда: бо Кодекстиң 137, 146[3]-146[5], 150, 150[2], 150[3], 151 болгаш 166[1] чүүлдери-биле көрдүнген херектерни — үш хонук дургузунда; бо Кодекстиң 46[1] болгаш 49 чүүлдери-биле көрдүнген херектерни —беш хонук хуусаада; бо Кодекстиң 93-95, 146, 156, 165[6] чүүлдери-биле көрдүнген херектерни — чеди хонук хуусаада сайгарып көөр».

6. 274 чүүлдүң бирги кезээн дараазында эдилге-биле айтыр:

«Кодекстиң 40[1]-40[13], 44, 46[1], 49, 49[1], 104[1], 137, 150, 150[2], 151, 158 чүүлдери-биле 162 чүүлүнүң үшкү кезээ-биле, 164[1], 165-165[3], 165[6], 166[1], 167, 171[1], 171[3] чүүлдери-биле көрдүнген эрге-хоойлу Үрээшкиннериниц дугайында херектер талазы-биле улус судьязының доктаалын прокурорнуң удурланыышкыны-биле улус судьязының боду, а ол ышкаш прокурорнуң удурланыышкынының барындан хамаарылга чокка үстүнде турар судтуң даргазы күш чок болдурган азы өскерткен туруп болур».

3 чүүл. Федералдыг бо хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп ол күштүг болуп кирер.

Россия Федерациязының Президентизи Б. ЕЛЬЦИН.

Москва, Кремль,
1995 чылдың апрель 28.
№ 66-ФЗ.

А. С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың 65 чыл оюнга уткуштур

АЖЫЛЫНГА БЕРДИНГЕН КИЖИ

Май 31-де А. С. Пушкин аттыг Национал библиотека тургустунганындан бээр 65 чыл болган оюн демделеп эрттирер. Байырлал бүдүүзүнде библиотеканың директору Ольга Васильевна Фендель-биле бистиц корреспондентивис ужуражып, аңаа элээн каш айтырыгларны салып, чугаалашкан.

— Ольга Васильевна, үш чыл бурунгаар библиотеканарны Национал библиотека кылдыр эде адаан болгай. Ажылчорудулганарның угланыышкынын чугаалап берип көрүңерем.

— Хоорайның бодүүн бичии библиотеказы турган, республика чергелиг национал библиотека кылдыр эде адаанының соонда эрге-хүлээлгевис улгадып ажылдакчыларывыстың саны база немешкен. Үеним негелдезинге дүүлүтүр номчукчуларга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, чаа-чаа киллистерни-даа, секторларны-даа ажыттывыс. Ном тарадыр библиографтыг даңзылар методиктиг арга-сүмелер сценарийлер тургузарындан ашыды, эртем-шинчилел ажылдарын кылып, ховар эк-земплярлыг номнарны база үндүрүп турар апарган бис. Ажылывыста база бир чаа үүл чүл дизе, чылдыңа эртем-практиктиг конференцияларны эрттирери чанчыл боолбир чыдары болур.

Бистерге моон мурнунда директорлар чөвүлели деп чүве турбаан. Республиканың бүгү кожуунларының библиотека четкилериниц директорларының - чөвүлелин тургузуп алган бис. Олар квартелла бир катап чыглып хуралдаар. Анаа директорлар чугуза айтыырыгларны чугаалажып көрбүшаан, чаа чүүлдерни база билип ап турарлар. Сөолгү үеде библиотека четкилериниц аргадуржулгалыг удуртукчуларын деткимче көргүзери-биле кожуннарже чорудуп, үнүүшкүннерни кылып эгелээн бис. Чижээлээргe, чоокта чаа Кызыл кожуунун төпчүткен ном-сан черинин даргазы А. О. Халбажык Сүт-Хөл кожуунче, Бай-Тайгадан Т. С. Хертек Барыын-Хемчикче, Таңдыдан М. Ф. Домарева Бии-Хемче чораан методиктиг дузаны көргүскеш келген.

— Республикадан дашкаар ажыл-чорудулга база кылып турар болгай силер...

— 1993 чыллан бээр Абаканга «Тыва чогаалдарның хүннерин» маңаа «Хакас чогаалдарның хүннерин» организастап турар апарган бис. Ол хүннер үезинде номчукчуларга чогаалчылар-биле ужуражылгаларны эрттирип, номнар делгелгезин, номнарга кыска тайылбырларны кылып турар бис. Ыланғыя кожаларывыска бистин чаңгыс черчүрттуларывыс тыва чогаалчыларның ховар дээн чомнарынга эрттирген делгелгевис улуг үнелелли алган.

Ооң ыңай бир онзалап демделексеп турар чүүлүм болза директорлар аразынга эрткен мөөрей болур. 1994 чылда «Библиотека четкизинин мисс директору» деп мөөрейни организастаан бис. Анаа Кызыл-Хем кожуунда библиотека четкизинин удуртукчузу Н. А. Латкина тиилекчи болган. Бистиц библиотекарларывыстың аразында кандыг-даа талантылыг кижилериң бары илерээн. Оларның эп-найыралы, харылзаазы быжыгып, ажыктыг чүүлдерни ук мөөрейден шиңгээдип алганы өөрүнчүг боолп турар.

1995 чылда Кызыл кожуунуң девискээринге хоочун библиотекарларның бир дугаар следун эрттирдивис. Хоочуннарның күжү-биле белеткээн концертти Черби суурнуң чурттакчыларынга көргүскен бис.

— Кадрлар айтырыын кандыг чаар шиитпирлеп турар силер?

— Библиотекарларывыстың ап турар акша-шалыны эвээш-даа болза, олар ажылынга аажок бердинген. Ынчалза-даа чамдык аныяк специалистеривис шалың төлевириниц эвээжинден өске адырларже чоруп турары хараанчыг. Эртем-шинчилел ажылын кылып эгелээн болганывыста 2 ажылдакчывыс бот-өөредлге-биле аспирантурада өөренип турар.

Аравыста эки ажылдыг үлегерлиг хоочуннар-даа, аныяктар-даа дыка хөй. Оларның чамдыызын маңаа адап көрейн. Л. Г. Санарова — абонемент киллдизинде 22 чыл дургузунда ажылдаан. Ооң номчукчуларының саны 12 мун ажып турар. Т. И. Евсеева — абонемент киллдизинин эргелекчизи. Ол мында 1976 чылдан эгелеп ажылдаан. Т. М. Люндуп — эртем-методиктиг киллдистин эргелекчизи. Ооң ажылдаан стажы 26 чыл чедип турар. С. А. Содунам — библиография секторунуң эргелекчизи. Л. М. Чадамба — шинчилел чогаалларынын национал болгаш чурт — киллдис эргелекчизи.

Бо ажылдакчылар номчукчуларга таарымчалыг байдалды тургузуп, оларның негелдезин чөптүү-биле күүседип турары өөрүнчүг. Ынчангаш коллектив-даа, номчукчулар-даа оларга чоргаарланып турар.

— ТР-ге библиотека ажылының дугайында чаа хоойлуну бир дугаар үндүрериниге белеткел ажылдары чоруп турар болгай, ооң дугайында чүүү чугаалап болур силер Ольга Васильевна?

— Библиотека ажылын ТР-ниң Чазаа үнелеп көөр үе черле келген деп бодаар мен. РФ-тин библиотекарларынга шалың төлевириниң талазы-биле тургускан тарифтиг сетка бистиң регионуваска канчап-даа дүүшпес. Чүге дизе, өске черлер-биле леңнээрге, чурттакчыларывыстың саны оранчок эвээш. Номчукчуларның саны хөй болурга-ла, категория база улгадыр. Шалын категориядан хамааржыр болгай. Ынчап кээрге, Тыванын библиотекарларының ап турар акша-төгерии чаржынчыг.

Тывага библиотеканың ажыл-чорудулгазын, ам-даа сайзыралыры ооң материал-техниктиг баазазын өстүрери күзенчиг. Анаа хамаарыштыр чаа хоойлунуң төлевилелин белеткеп кылып алдывыс Чоокку үеде республиканың Чазаа ону черле өөренип көөр деп чүвеге аажок бүзүреп идеген турар бис.

— Ном дептериниц солун, сеткүүлдүң өртек үнези улгаткан болгаш сөолгү үеде улуг-бичии чон библиотекаларже калбаа-биле барып турар апарган. Ажылдап турган-савакар тар, бичии, чамдык киллистериңер хоорайның янзы-бүрү булуңнарында тургустунган болгай. Номчукчуларга таарымчалыг байдалды тургузар үе келген. Номдептериниц езулуг ордузун тудары көрүнүп турар бе Ольга Васильевна?

— Байырлалывыстың бүдүүзүнде бергедежип, шиитпирлеп чадап турар эңме тикчок айтыырыгларывыска ам дээрезинде доктаавайн турмен.

Орын-сававыс номчукчуларывыска канчап-даа таарышпайн турары шын. Киллистер тарамык болуп кээргe, номчукчулар хөй үе-шак чидирип, шаптараазыннарга таваржып турары чажыт эвес. Бистиң бо ажылдап турарывыс эрги күрүне баннызының бажының 1920 чылда туткан. А чаа оран-савага четтинеривис талыгыр боор.

— Ольга Васильевна, байырлалыңарга уткуштур силерге болгаш удуртуп турар коллективиңерге чүгле эвини күзедим. Тывага библиотека ажылы чоокку үеде Россия Федерациязының өске регионнарында ышкаш бедик деннелге сайзыраар, материал-техниктиг баазазы быжыгар дээрзинге бүзүреливис, идегеливис быжыг.

Ольга САНДАРАА.

БИБЛИОТЕКАГА 50 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

Республиканың А. С. Пушкин аттыг Национал библиотеказының юбилейлиг байырлалын демделеп тура, культураның алдарлыг ажылдакчызы, бистиң баштайгы директорувус турган Анастасия Александровна Давыдованың дугайында чылыг сестерни чугаалавас аргам чок. Ол 1945 чылда ынчангы республика библиотеказына библиотекарлап, ооң соонда абонемент киллдизинге эргелекчилеп ажылдаан. Үр-даа болбаанда ажылынга бердинген, ак сеткилдиг, кижизиг мөзүшынарлыг ажылдакчыны библиотеканың директорунга томуйлаан турган.

А. А. Давыдова коллективти билдилии-биле башкарып, чаа-чаа чогаадыкчы ажылдарны кылып, массалыг библиотекаларның төп-чүдүлгезин организастаан.

Ол хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, ам-даа номнар-биле ажылдан, номчукчуларга бараан бооп чорууру өөрүнчүг. 1995 чылда Анастасия Давыдова библиотека шугумунга ажылдаала 50 чыл болган.

Лилия РАЗУМОВА.
А. С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың директорунуң оралакчызы.

ХООЧУННАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

Анчимаа Салчаковна Калга-оол библиотека шугумунда бооп ажылдаа-ла 35 чыл ажып турар. Ол тускай дээди эртемниг, эң баштайгы тыва кадрларның бирээзи. Амгы үеде А. С. Калга-оол А. С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың «Социал-экономиктиг киллдизинин эргелекчизи».

Ук библиотеканың юбилейин демделээр бетинде ооң мурнунда көрбээн-даа болзумза, эки ажылының дугайында өскелерден чеже-даа катап дыннааным хоочун-биле база чугаа кылыр аргалыг болдум. Ол бодунуң ажыл-агыйжы намдарының дугайында мынчаар чугаалап турар:

— 1964 чылда Ташкент хоорайда культура институдунуң библиотека факультедин үш тыва кижи доостувус. Эштеримнин аттарын Херелмаа Доктаалай, Дели Өндүр дээр. Эживис Херелмаанын чок апарганының дугайында медээни чоокта чаа дыннадым.

Өөредилгемни доозуп алгаш келиримге, мени Кызыл хоорайда ынчангы республика библиотеказынга ажылдадып каан чүве. Ам болза Национал библиотека дээр болгай бис. Маңаа 21 чылдарның дургузунда Тыва литература болгаш чурт-шинчилел киллдизинге эргелекчилеп келдим. Чуковский аттыг уруглар библиотеказының директору бооп база ажылдап турдум. Ооң соонда Социал-экономиктиг киллдисте келгеним бо.

Эрткен үени сактырга, солун-дур. Чогаалчылар Степан Сарыг-оол, Салим Сурүн-оол, Юрий Күнзегеш, Байкара Хөвеңмей, Монгуш Кенин-Лопсан дээш ооң-даа өскелер-биле солун ужуражылгаларны эрттирип, оларның юбилейлерин демделеп, номнарынга делгелгелерни кылып, шүлүктерин номчуп, ырларын ырлажып турганывысты чевле утпастыр мен. Чоп ынчан дыкала идепкейжи, сонуургак турган ийин. Кандыг-даа ажылларны организастаарга улуг-биче кижилер ынаа келир, харын-даа киржиндаа турдулар. Ам дээрге ындыг эвес-тир. Үе-даа, кижилер-даа өскерилген дээр болза ол частырыг болбас боор.

Библиотекарь кижи болганымда ТР-ниң күрүне библиографиязын, төөгүлүг болуушкуннарның календарын үндүрүп, эртем демделлеринге, тоогу талазыбиле библиографияны-даа берип чордум. 1976 чылда Монгуш Кенин-Лопсан-биле иелээн Хөвеңмейниң 60 харлаанынга чогаалдар чыындызын үндүргенивис меңээ уттундурбас болуушкун бооп артканынга өөрүп чоруур мен.

Бодум хуумда библиотекарының ажылын кончуг солун, берге, нарын ажыл деп санап чоруур мен. Маңаа чүгле шыдамыккай, туруштуг, бо ажылга бердинген кижилер ажылдап шыдаар. Мактанмас мен, ажылымга черле ынаам кончуг. Ыланғыя шөлээ суг меңээ эң-не берге, узун үе ышкаш сагындырар. Чүге дизе, номчукчуларымны чоктап, оларны сакты бээр кижи болган-дыр мен. Номчукчулар аразында кандыг кижилерни чок дээрил, олар-биле чугаалажырга, номнарга сайгарылга кылып, маргыжарга суг дыка солун боор чүве.

ТР-ге библиотека ажылын хөгжүдеринге хоочун библиотекарының кирген үлүг-хуузу улуг. Эш-өөрү деткимчени көргүскен болза, Анчимаа Салчаковна бо үүнде хоочун, төлептиг библиотека ажылдакчыларының бирээзинге санадыры чугаажок.

Бистиц корр.

«АЗИЯ ТӨВҮ» ШАҢНАЛ ДЭЭШ МӨӨРЕЙ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

52 килограммга: Отчугаш Күжүгет, Буян Биче-оол, Шагаамай Күжүгет.

62 килограммга: Федор Савин (Якутия).

68 килограммга: Допуй-оол Маадыр, Михаил Назаров, Ролан Сандан.

82 килограммга: Александр Носков (Красноярск), Михаил Камискас, Дмитрий Чигирев.

90 килограммга: Амир Монгуш, Евгений Бугаев (Саяногорск), Илхан Хасанов.

100 килограммга: Маадыр Монгуш.

130 килограммга: Алексей Хомушку чемпионнаан.

Тиилекчилерге өртектиг шаңналдарны, хүндүлел бижиктерни тывыскан. Оон-биле кады тускай шаңналдарны: содак-шуудакты Самир Сатка, ийи дакпыр Олимпий чемпиону И. С. Ярыгинниң 2 млн. рубль шаңналын Отчугаш Күжүгетке, кызыгаарлаттыган харыысалгалыг эштежилгениң удуртукчузу Моломдайның 3 млн. рубль шаңналын, ол ышкаш кадакты, Чырыткылыг XIV Далай-ламаның чуруун, өске-даа чүүлдерни бөлүк судьяларга тывыскан.

64-КЕ АЛДЫГЫ САЛЫГДА ШҮГЖҮР...

Тываның Профэвилелдер чөвүлелиниң «Найырал» деп шаңналы дээш тыва хүреш мөөрейинге аалчылардан чаңгыс Т. Тоноров (МАР-ның Убса-Нур аймаа) киришсе-даа, 64 шилиндек мөге стадионну долгандыр көрүкчүлер мурну-биле дескингеш, девий бээрге, шынап-ла, эзирлер каракка кестүп келир, шыырныгып орган көрүкчүлер безин хөлзеп, сергеп эгелээр болду.

Бирги салыгда Сүктер Шимет, Амир Монгуш, Аяс Монгуш, Ушпас Куулар, Дуң Сайдан олар онагларын чиик октагылаан. Ийиги салыгда Аяс Ондар Тес-Хемниң төлээзи Сүктер Шиметти даяндырыпкан, а эрткен чылын Чагытайга болган хүрешке шүүлгеш, РФ-тиң Президентизи Б. Н. Ельциннің хол тудуп, чедирген байырын хүлээп алган Алдын-оол Куулар, Ушпас Куулар, Аяс Монгуш удурланыкчыларын база ажып алган. Дөрткү салыгга чедир мөгелерниң хүрежи дендии чидиг болганын чыылганнар эскерген.

Бешки салыгда дөрт Монгуш: Аяс, Амир, Геннадий, Маадыр Монгуштар артын калган. Ону көрүп орган кожам, Тываның «Левитаны» чораан, ам пенсионер Чыпсынмаа оглу Топчаа Монгуш хөөрей-дир:

— Көрдүң бе, кудумчуга чораан үш кижи ужуражы берген болза, оларның ийизи ыяап-ла Монгуштар болур чоор, сактып ал—дээш, эктимге часкааргa, мойнумда хандрозум сырт дээн, тура халып келген болдум.

Дөрт Монгуш мынчаар хүрешкен: Аяс — Амирни, Маадыр Геннадийни октаан. Алдыгы шүүлде салыгда Аяс Монгуш Маадыр Монгушту октааш, шүүлген.

Үш-ле хонукта Оюн Сергеевич дижир апарганывыс Иван Сергеевич Ярыгин Аяс Монгушту америк 1000 доллар-биле (барык 5 млн. рубль), үжүүрлешкен Маадыр Монгушту моторлуг мунар-терге-биле шаңнаан. Үшкү, дөрткү черни алганнарны 700-700 муң рубльбиле шаңнаан.

Улустар аразының «Азия төвү», Тываның Профэвилелдериниң «Найырал» деп хүреш мөөрейлери организастыг, эки эрткенин демдеглээри чептүг. Ынчанмыже бүгүдеге илдең үүрмек четпестер тургулаан, оларны спорт организациялары сайгарып турар.

Чуруктарда: ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак РФ-тиң спортчу хүрештер Федерациязының президентизи, ийи дакпыр олимпий чемпиону И. С. Ярыгинге шаңналды тыпсып тур. (Бирги арында чурукта). Шүүлген, үжүүрлешкен мөгелер Аяс Монгуш (оң талазында), И. С. Ярыгин, үжүүрлешкен мөге Маадыр Монгуш, ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. Ы. Ооржак. 52 килограммга шүүлген мөге Отчугаш Күжүгет болгаш маргылдаа үезинде.

Алексей АИР.
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ фотолары.

ЧАРЛААЛДАР

ШАҢНАЛДАР СИЛЕРНИ МАНАП ТУР

60 чылдарда хол бөмбүүнге республиканың көдээ спортчуларының аразында шыырак ойнакчы, Өвүр кожуунның шилиндек командазының кежигүнү турган Шагдыр Васильевич ЭЛБЕК бистиң аравыста чурттап чораан болза, бо чылын 60 харлаар турду.

Бистер, ооң уруглары, дүңмалары, төрелдери бо чылдың **июнь 8-9 хүннеринде ооң чырык адынга тураскааткан** эр улус аразынга хол бөмбүүнүң маргылдаазын Хандагайтыга эрттирер бис. Республика чергелиг бо маргылдаага киржиринче кожуун бүрүзүнден **бир-бир команданы** чаладывыс.

Чагырларны **июнь 1-ге** чедир кожуунның спорт комитеди, хол бөмбүүнүң федерациязы хүлээп алыр. **Телефоннары: 21-2-41, 21-6-20.**

Командалар **июнь 7-де** келгеш, **бүрүткелди** эртер, а удуртукчулары оргкомитеттиң хуралынга киржир. Киржикчилерни июнь 8-9 хүннеринде халас чемгерер. Гостиница-биле хандырып шыдавазывысты баш бурунгаар сагындырлывыс.

Тиилекчи дөрт команданы бүдүн чартыктан үш миллион чедир акша шанналлары манап тур.

Элбектиң уруглары, дүңмалары, төрелдери, кожуунда хол бөмбүүнүң федерациязы.

20 ЧЫЛЫВЫС-БИЛЕ!

Сүт-Хөл кожуунның Бора-Тайга ортумак школазын 1976 чылда дооскан **эш-өөрүвүстү 1996 чылдың июнь 14-те** төрээн школавыска **эртенгиниң 10 шакта** чыглып келиринче чалап тур бис.

Оргкомитет.

Кызылда шекпээржилер!

Барыын-Хемчик кожуунның Шекпээр суур чурттуг Кызыл хоорайның ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң сургуулдарын, студентилерин болгаш аныяк өг-бүлелерни Тываның Аныяктар яамызынга (Кызыл, Кочетов кудумчузу, бажың № 155) июнь 3-түн хүнүнде 18 шакта чыглырын Григорий Дюрбюевич Сарыглар дыннадып тур.

ТЫВА-ТҮРК ЛИЦЕЙ.
КИРЕРИНИҢ ЭКЗАМЕННЕРИ (26.05.96)
ШЫН ХАРЫЫЛАР

ТЕСТ 1			
РЕБУСТАР			
1-С	4-Д	7-Д	10-В
2-С	5-Д	8-С	
3-В	6-В	9-Д	
ТЕСТ 2			
МАТЕМАТИКА			
1-С	10-Д	19-А	28-В
2-В	11-В	20-А	29-Д
3-С	12-А	21-В	30-В
4-А	13-Д	22-Д	31-А
5-С	14-С	23-Д	32-Д
6-отменено	15-С	24-А	33-А
7-С	16-С	25-В	34-В
8-А	17-С	26-С	35-С
9-Д	18-С	27-В	
ТЕСТ 3			
БИОЛОГИЯ			
1-А	4-С	7-С	10-Д
2-С	5-Д	8-С	
3-С	6-В	9-С	
ТЕСТ 4			
ОРУС ДЫЛ			
1-А	4-А	7-Д	10-С
2-А	5-В	8-А	
3-Д	6-Д	9-А	
ТЕСТ 5			
ТӨӨГҮ — ГЕОГРАФИЯ			
1-Д	4-А	7-А	10-В
2-Д	5-А	8-В	
3-С	6-С	9-С	

Экзаменнерниң түннелин июнь 20-де телевидениеге, радиога, солуннарга чарлаар.

Харылзажыр телефону: 3-39-42.

ЧАЗАЛГА

Телевидение программазының май 30-де үнген ийиги программазының «Тыва» каналында 18.20 шакта «Ырлап чор мен. Дүштен черле ыравас-тыр...» деп дамчыдылганы «Ыглап чор мен. Дүштен черле ыравас-тыр...» деп чазап номчуур.

Тыва Республиканың Чазаа ТР-нин Чазак кежигүнү, Эртем болгаш өөредилге черлериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Любовь Хертековна Тас-оолдуң аразы

Зоя Дугаровна
САЗААНЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр анаа ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Тес-Хем кожуунда «Кызыгаар» совхозтуң директору
Сүндүвей Яндак-оолович
МӨҢГЕНИҢ
өрт өжүрүп турган үеде мөчээни-биле холбаштыр ооң өг-бүлезинге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды Күрүне Думазының депутады Г. А. Салчак илергейлээн.

* * *

Бии-Хем кожуунда Туранның арга-ыяш ажыл-агый черинин ажылдакчылары
Сергей Авраамович
АСЛАНОВ
Геннадий Петрович
БЕЛЕК-ООЛ
Иван Иванович
СЕМЕНОВ
Юрий Семенович
СЫЙДАН-ООЛ
Александр Семенович
САВИН
Владимир Яковлевич
ЧУДОЯКОВ
арга-ыяш өртүн өжүрүп турган үеде мөчээни-биле холбаштыр оларның өг-бүлелеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды Күрүне Думазының депутады Г. А. Салчак илергейлээн.

АК-ДАШ ЧООГУНГА АРГАГА

Сүт-Хөл кожуунда Ак-Даш деп бичежек суур бар. Суурвуд баарында агып бадып чыдар Сеп хемчигештиң кыдыында бедик эл кырынга биеэде улуг ак даш чыткан дижип, чон чугаалажыр чүве. Ынчангаш бо суурну Ак-Даш деп адааны-ла ол боор ол. Ол ак даш ам шагда-ла чок, суг улгаткаш, эл чирлирге, суг ону аппарган дээр чораан.

Мээң өскен-төрээн суурум ол. Чоокта чаа ажылым аайы-биле Сүт-Хөл кожуунга чеде бергеш, суурдан ырак эвесте арыгга школачыларнын турисчи болгаш экология следу эртип турган черинге таварны бердим. Ынчангаш ооң эртип турарынын дугайын, сорулгазынга хамаарыштыр каш сес чугаалап бээрин школаның класстан дашкаар ажылдар талазы-биле организатор башкызы Таисья Хеймер-ооловнадан диледим.

— Чангыс ок-биле ийи койгун адып алыр деп, чоннун үлегер домаа биске бо удаада база дорт хамаарылгалыг деп чугаалазымза чазыг чок боор. Чүге дизе, мында хары угда ийи ангы темалыг, сорулгалыг слет эртип турар болдур ийин. Бирээде, турисчи слет 11 дугаар эртип турары бо, а бойдустуң аныяк камгалакчыларының следу 4 дугаар. Ынчангаш ол талазы-биле арга-дуржулгавыс бар деп болур. Мону эрттиреринге школаның администрациязы, башкылар, өөреникчилер шыырак белеткенген. Класс бүрүзү боттары майгыннарны тыпкаш дип алган. Мооң мурнунда чылдарда майгын бүрүзү одаглыг турган болгаш бот-боттарывысче аалдажып, эк шайын ижип, аъш-чемин чооглап турган бис. Ам чүгле чаңгыс шиити одаглыг бис. Аъш-чемин школаның поварлары, техниктиг ажылчыннар белеткеп турар. Чүге дизе, долгандыр өрт-халап айыылы болуп, хамык арга-арыгның артпайн турары хомуланчыг-дыр.

Ооң ангыда класстар аразынга янзы-бүрү маргылдаалар эрттирип, оларның иштин даяндырыпкан, а эрткен чылын Чагытайга болган хүрешке шүүлгеш, РФ-тиң Президентизи Б. Н. Ельциннің хол тудуп, чедирген байырын хүлээп алган Алдын-оол Куулар, Ушпас Куулар, Аяс Монгуш удурланыкчыларын база ажып алган. Дөрткү салыгга чедир мөгелерниң хүрежи дендии чидиг болганын чыылганнар эскерген.

Бешки салыгда дөрт Монгуш: Аяс, Амир, Геннадий, Маадыр Монгуштар артын калган. Ону көрүп орган кожам, Тываның «Левитаны» чораан, ам пенсионер Чыпсынмаа оглу Топчаа Монгуш хөөрей-дир:

— Көрдүң бе, кудумчуга чораан үш кижи ужуражы берген болза, оларның ийизи ыяап-ла Монгуштар болур чоор, сактып ал—дээш, эктимге часкааргa, мойнумда хандрозум сырт дээн, тура халып келген болдум.

Дөрт Монгуш мынчаар хүрешкен: Аяс — Амирни, Маадыр Геннадийни октаан. Алдыгы шүүлде салыгда Аяс Монгуш Маадыр Монгушту октааш, шүүлген.

Үш-ле хонукта Оюн Сергеевич дижир апарганывыс Иван Сергеевич Ярыгин Аяс Монгушту америк 1000 доллар-биле (барык 5 млн. рубль), үжүүрлешкен Маадыр Монгушту моторлуг мунар-терге-биле шаңнаан. Үшкү, дөрткү черни алганнарны 700-700 муң рубльбиле шаңнаан.

Улустар аразының «Азия төвү», Тываның Профэвилелдериниң «Найырал» деп хүреш мөөрейлери организастыг, эки эрткенин демдеглээри чептүг. Ынчанмыже бүгүдеге илдең үүрмек четпестер тургулаан, оларны спорт организациялары сайгарып турар.

Чуруктарда: ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак РФ-тиң спортчу хүрештер Федерациязының президентизи, ийи дакпыр олимпий чемпиону И. С. Ярыгинге шаңналды тыпсып тур. (Бирги арында чурукта). Шүүлген, үжүүрлешкен мөгелер Аяс Монгуш (оң талазында), И. С. Ярыгин, үжүүрлешкен мөге Маадыр Монгуш, ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. Ы. Ооржак. 52 килограммга шүүлген мөге Отчугаш Күжүгет болгаш маргылдаа үезинде.

Алексей АИР.
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ фотолары.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

ЧАА ЭГЕЛЭЭШКИН

ЧАА-ХӨЛ. Бо кожуунда инвалидтер ортузунга спортчу маргылдааны бир дугаарында организастап эрттиргеп. Ооң эгелекчилери кожуун, Чаа-Хөл суму чагыргалары, кожуунда деткимче болгаш социал фонд төптери, социал хандырылга килдизи болган.

Маргылдааны спорттуң беш хевиринге эрттирген. Инвалидтер шыдыраага, шашкиге, стол теннизинге, чадаг чарышка болгаш хол басчырынга маргышканнар. Мооң мурнунда инвалид кижилерниң ындыг спортчу маргылдаазы болуп турбаан, ынчангаш инвалид спортчулар чангыс черге чыглып кээп, чугаалажырга безин оларга онзагай хөглүг болганын демдеглээри чугула.

Чидиг демиселлиң түннелинде, шыдыраага бирги үш черни Д. Комбу, К. Дамба, Д. Демчик олар алган. Саида Бадан-оол бо маргылдаага эн илепкейлиг киржип, хөй хевирлерге тиилекчи болган. Ол чадаг чарышка, шашкиге, стол теннизинге чемпионнаан. Маргылдаапың база бир идепкейлиг киржикчизи, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну А. Н. Сундуйга тускай шаңналды тывыскан.

Маадыр-оол САЯ.

ЧҮГҮРҮК, ЧЕЛЕР, САЯКТААР...

ЧАДААНА. Чөөн-Хемчик кожуунда аът спортунуң федерация даргазы В. Д. Тас-оолдуң башталгазы-биле чүгүрүк, челер, саяктаар аъттарның бо чылгы сезонну ажыткан маргылдаазынга (Бора-Булак ховузунга эрткен) Танды, Улуг-Хем, Сүт-Хөл кожууннардан безин спортчулар киришкен.

Челер чаваларның 12 километрге чарыжынга Чадаанада Вячеслав Ооржактың кара аъды мурнап келген. Сүт-Хөлден Маадыр Сарыглар биле Сергей Монгуштың аъттары ийиги, үшкү черлерни эзлээн. Чыраалаар улуг аъттарның чарыжынга Теве-Хая суурдан Шолбан Монгуштың аъды эрткен. Сүт-Хөлден Александр Ондарның бора аъды улуг назылыг челер аъттар чарыжынга мурнаан.

Бугажык МОНГУШ.

ХООЧУННАР ЧЫДЫП КАЛБААН

ЧАДААНА. Бежен хардан улуг назылыг шыдыраачыларның маргылдаазын кожуунның шыдыраа федерациязы организастаан. Баштайгы дөрткү салыгга чедир (швейцар система-биле) Х. Монгуш (Ийме), К. Шаалый, К. Ондар (Чадаана) мурнап турган.

Хоочун шыдыраачы Владимир Сарыглар 7 сандан 6-ны ап, чангыс кижиге уттургаш, чемпион болган. Ийигизин Х. Монгуш (Ийме), үшкүзүн А. Лайсат (Бажын-Алаак) алган. Тиилекчилерге ол ышкаш хоочуннар Соскүр-оол Монгуш, Докпан-оол Күндар, Виктор Сат, Байыр Оолак, Дамбу Люндуп оларга 50-50 мундан өөр акша шаңналдарын тывыскан.

Чадаана хоорайда арат ажылдыг К. Х. Монгуш шыдыраачыларны, судьяларны манчы-хуужуур, өске-даа чембиле халас чемгерип турганынга маргылдаанын киржикчилери өөрүшкүзүн илереткен.

Шаалый МОНГУШ.

МӨГЕНИҢ МАЙЫЫ КАДЫРЫК

БАЙ-ХААК. Ноокай аттыг кубок дээш тыва хүрештиң, аът чарыжынын, хол бөмбүүнүн маргылдаалары чылдыңна болуп турар. Хадылыг Дуржулга ажыл-агыйының амгы турар черинге мооң мурнунда «Кызыл партизан» колхоз турда, аңаа хой кадарчызы, алдарлыг малчын Ноокай 1950 чылда Ленин орден-биле шаңнаткан.

Бо удаада 46 мөге хүрешкен. Республиканың сураглыг мөгези Владимир Монгуш Тес-Хемден келген аныяк мөге Карим Сарыгга үшкү салыгда октаткан. Мөгениң майыы кадырык деп чүве ол. Ачыр-дачыр сегиржип алыышкыннарның түннелинде, республика маргылдааларынга хүрежип чораан Начын Коңгаа чаңгыс чер-чурттуу Алдар-оол Монгушту октааш, шүүлген. Дмитрий Доржуй-оол үшкү черде. Тиилекчилерге аътты, шарыны, хойну берген.

Хол бөмбүүнге Кызыл, Танды, Эрзин кожууннарның командалары бирги үш черни ээлээш, кубок, ирт база 500-500 муң рубль шаңналдарны алган.

Аныяк аъттарның 15 километрге чарыжынга «Кара-Булун» совхозтуң чылгычызы Семен Ооржактың аъды эрткен.

Ноокай аттыг кубок, шаңнал дээш мөөрей улам-на нептереп турзун.

Савый-оол ООРЖАК.

Май 31 — Таакпы тыртпазының делегей хүнү

ТААКПЫНЫҢ АЖЫЫ ЧОК

Делегейниң бүгү чонун Кадык камгалалының делегей организациязы кижиниң кадыының байдалынга таакпының салдарының дугайында айтырыгны хынамчалыг бодап, сайгарып көөрүнче чылдың бир хүнүнде, май 31-де чалап, кыйгырып турар, ынчангаш Кадык камгалалының делегей организациязының Ассамблеязы ол хүнну таакпы тыртпазының хүнү кылдыр чарлаан. Таакпы тыртпазының делегей хүнүн байырлап эрттирери дээрге-ле таакпынын хоразыбиле холбашкан айтырыгларны, ылангыя аныяктарга тайылбырлаары, билиндирери, кижинин кадыынга, сагылга-чурумунга багай салдарлыг чүүл-биле демиселдин хемчеглерин ап чорудары болур.

Таакпы тыртпазының делегей хүнүн бо чылын «Спорт болгаш уран чүүлдү таакпы чокка» деп темага тураскааткан. Чоннун кадыкшылын быжыглаар бо херекте спортчуларны, артистерни, массалыг информация чепсектерин аңаа хаара тудар арга тургустунар болгаш таакпылаары дээрге амыдыралдың негелдези эвес деп үүлдү билиндирер, амыдыралдың шак ындыг хевирин көргүзер сорулга салдынган.

Бо айтырыгга Россияга хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Россияда чурттакчы чоннун 30 млн. ажыг улуг кижилери — эр улустун 50 хуузу, хөрээжен чоннун 15 хуузу таакпылаар. Үстүкү класстарның өөреникчилериниң 30 хире хуузу таакпылап турар. Кижилернин тыртып турар сигареталарының саны делегейде кызырылбайн, а чыл санында харын-даа немежип, көвүдеп турар. Таакпылаар кижилернин 93 хире хуузу таакпыдан салдыкпас, ооң дорт хамаарылгалыг апарган боон турар, а чаа эгелеп чоруурлар ынчап чоруй ооң чоорту адырлып аптар мен дээр чиик бодалга алыспазы чугула. Шинчилекчилерниң үндүрүп турар түннелдерин ап көөрге, чамдык кижилер таакпыны аңаа-ла сонуургааш ийикпе, азы ооң ыжына бодун шенеп көөр сорулгалыг тыртып эгелээн болур. Школада өөреникчилерниң, ПТУ-лар, техникумнар сургуулдарының 25 хуузу (анкета айтырыгларының түннели-биле) таакпыны аңаа сонуургалдан тыртып эгелээнин тайылбырлап турар.

Таакпылаар аныяк кыс уругларның саны көвүдеп турары дувүрелди болдуруп турар. Ынчалыг байдал ие болур улуска күзенчиг эвес, таакпылаар хөрээжен кижинин чырыкче төрүттүнер бичин кижизиниң өзүлде, сайзырады ооң болур болгаш тыныш орунун аарыглары-биле аарыычал апаар. Өкпе рагы-биле аарыып тавары-лгалар көвүдеп турар. Сөөлгү 10 чылда чуртта ол 63 хуу өскен. Россияның чамдык хоорайларында ол көргүзүг бедик бооп турар.

Таакпының кадыкшылга хоралыг салдарлыын кончуг эки билип турзажок, таакпылаар эр улустун 95, хөрээжен чоннун 97 хуузу таакпылаарын уламчылавышаан, эр улустун 78, хөрээженнерниң 80 хуузу таакпылаарын каар күзелдиг. Чурттакчы чоннун таакпынын хоразын кончуг эки билип турарларның санынга хамаарыштыр ындыг сан-чурагайларны көргүзүп болур-дур.

Таакпылаарынга хандыкшылдыг кижилер хоралыг чанчылдан адырлып алыр арганы тып аптар боор дээрзинге бүзүреливис улуг.

Лидия КОМЛЕВА.
Республиканың медицина профилактика төвүнүн инструктору.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. индекс 667000.

Агар саны: КБ «Тыва кредит», № 363906. корр. сч. 700161629, МФО 49304729. ИНН—1701008465.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң орулакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалыг секретары), М. М Саая (кол редакторнуң орулакчызы) Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр өөр— 3-34-26 кол редакторнуң орулакчылары—3-34-17; 3-35-91; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, орулакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: политилел амыдыралы—3-34-19; 3-34-98; улегшүр — 3-34-49; 3-36-73 көдээ ажыл-агый—3-36-82 культура өөредилге болгаш чугаал — 3-39-15 медээлер болгаш спорт — 3-37-11 очулга — 3-34-39 3-34-93; чаагаа — 3-39-03 корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41 солун келбейн баргында — 3-57-92. 3-14-94. бухгалтерия — 3-41-16; чарлаалар килдизи — 3-34-57

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоолаг-жудулгазының чагыддазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.
Бүрүткеттинген дугаары — 100007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының ооалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш аске-даа фактылары. дыңнадылары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун недел да 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы — 8717. Чагыг № 105 — 179.